

વર્ષ ૯ | સળંગ અંક ૫૩ | એપ્રિલ ૨૦૨૨

સંપ્રત

સાંપ્રત સાહિત્ય-વિચાર-જગતની ઝલક આપતું સામયિક

સંપાદક : રમણ સોની

એકત્ર ફાઉન્ડેશન

અધ્યક્ષ : સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર

મુદ્રિત સાહિત્યનું વીજાણુ સાહિત્યમાં રૂપાંતર અને વિસ્તાર ગંખતી સંસ્થા

સંચયન

પ્રારંભ: ઓગસ્ટ, 2013

સંપાદક : રમણ સોની

18 Hemdeep Society, O P Road, Vadodara • phone: 91-9228215275 • email ramansoni46@gmail.com

પ્રકાશક : અતુલ રાવલ

608 Poplar St., Durham, NC 27703 - USA, phone: 704-756-1325 • email : atulraval@ekatrafoundation.org

તંત્ર-સંચાલક : રાજેશ મશરુવાળા

email : mashru@ekatrafoundation.org

- મુદ્રણ-અંકન (ટાઇપસેટ): વિભા સોની
- ડીઝાઇન અને નિર્માણ : અતુલ રાવલ
- લેઆઉટ - પરિકલ્પના : રમણ સોની

અમારી વેબસાઇટ:

www.ekatrafoundation.org

<https://ekatra.pressbooks.pub>

આ વેબસાઇટ પર અમારાં વી-પુસ્તકો તથા
'સંચયન'નાં તમામ અંકો વાંચી શકાશે.

- વીજાણુ સામયિક 'સંચયન' દર બે માસે ફેબ્રુઆરી, એપ્રિલ, જૂન , ઓગસ્ટ, ઓક્ટોબર અને ડિસેમ્બરની છેલ્લી તારીખોમાં પ્રકાશિત થાય છે.
- 'સંચયન' માટેનાં લખાણોની પસંદગી સંપાદક દ્વારા, મુદ્રિત ગુજરાતી સામયિકો અને ગ્રંથોમાંથી જ કરવામાં આવે છે. એ રીતે એ વી-ડાયજેસ્ટ સામયિક છે. ઉપરાંત તેમાં પસંદ કરેલી કૃતિઓનું પઠન-ધ્વનિઅંકન તેમજ ચિત્રકળાકૃતિઓ પણ મૂકવામાં આવે છે.
- 'સંચયન'માં પ્રકાશન માટે પસંદ કરેલી કૃતિઓના લેખકો – ચિત્રકારોની સંમતિ લેવામાં આવે છે.
- Navigation: અનુક્રમમાંના કોઈપણ લખાણ પર સીધા જ જવું હોય તો અનુક્રમમાંની તે વિગત પર ક્લિક કરશો.

અ નુ ક મ

સંચયન ૫૩ ❀ એપ્રિલ ૨૦૨૨

❀ સંપાદકનું કથન / વિશ્વ પુસ્તક દિવસ / રમણ સોની

❀ કવિમુદ્રા / પાંચ કાવ્યો / સુંદરજી બેટાઈ

❀ વાર્તા / કંઈક તો બોલો, કવિ? / પ્રવીણસિંહ ચાવડા

❀ પ્રવાસ / વીરેશ્વર / પ્રદીપ સંઘવી

❀ કવિતા / કીલકમ્ કંડિકા / યોગેશ વૈદ્ય

❀ ચરિત્ર / મારી મા / મોહન પરમાર

❀ વાર્તા-અનુવાદ / વારસો / સુરેન્દ્ર મિશ્રા, અનુ. બિપિન પટેલ

❀ પત્રકારત્વ / ડાંડિયો : બે અંશો/ નર્મદ

❀ હાસ્ય / સુપર પાવર / હરનિશ જાની

❀ કવિતા-અનુવાદ / વાઘ / કેદારનાથ સિંહ, અનુ. રમણીક અગ્રાવત

❀ સામયિક / સંપાદક એટલે? / નૃસિંહ વિભાકર, કનુભાઈ જાની, જયંત કોઠારી

❀ 'એકત્ર'નો ગ્રંથ-ગુલાલ

સંપાદકનું કથન

વિશ્વ પુસ્તક દિવસ (૨૩ એપ્રિલ)

એક ટેકો મળે છે મનને – ગરમીના આ અકળાવતા દિવસોમાં થોડીક ટાઢક થાય છે – પુસ્તકને પણ આપણે એક દિવસ અર્પણ કરીએ છીએ એથી....

વાંચવાની બિલકુલ ટેવ ન હોય એવા કોઈક માણસને પણ પુસ્તકો જોવાનું તો સારું લાગતું હોય છે. મારા આવા એક સંબંધી મહેમાન મારા ઘરની પુસ્તકોભરેલી દીવાલો જોઈને પ્રસન્ન થયેલા. – ‘ઓહો, આટલાં બધાં પુસ્તકો!’ (લાઈબ્રેરી જોવાનું તો એમને બન્યું જ નહીં હોય.) પછી અહોભાવથી પૂછેલું : ‘આ બધાં જ પુસ્તકો તમે વાંચ્યાં છે?’ પછી તરત, બોલવામાં કંઈક અવિવેક થઈ ગયો એમ લાગવાથી કહે – ‘વાંચ્યાં જ હોય ને, ભાઈ!’

તો આટલું સુખદ અચરજ, આવો અહોભાવ, આવી વિવેક-કાળજી પણ પુસ્તકનું ને પુસ્તક વાંચનારનું સદ્ભાગ્ય જ ગણાય. પુસ્તક માટે અને લેખક માટે, અ-વાચકોને પણ માન તો થતું હોય છે. પુસ્તકનો એવો – ભલે એટલોક – એક મોભો તો છે જ.

વાચનરસ, ને વાચનવૃત્તિ પણ, ઘટતાં ચાલ્યાં છે. એક કારણ એ પણ છે જ ને કે વાંચવા કરતાં જોવું (ટીવી, મોબાઈલ) સુવિધાજનક, ઘણાંકને માટે તો વધુ સુખદાયક પણ હોય છે.

સવાલ તો એ છે કે જેમણે ખરેખર વાંચવું જોઈએ – એમ કહીએ કે વાંચવું એ જેમનો વ્યવસાય છે, જેમની મોટી આવશ્યકતા છે – એ પણ ખરાં વાચનરસિક રહ્યાં નથી, કે ખપપૂરતું વાંચી લઈને ચલાવે છે. યુનિવર્સિટીનાં વિદ્યાર્થીઓ સુધ્યાં, પુસ્તકની દુકાને કે લાઈબ્રેરીમાં જવાને બદલે ઝેરોક્સ સેન્ટરમાં મળતાં નોટ્સ કે ‘મટિરિયલ’ પરીક્ષાયજ્ઞની આહુતિના હોમદ્રવ્ય માટે લઈ આવે છે.

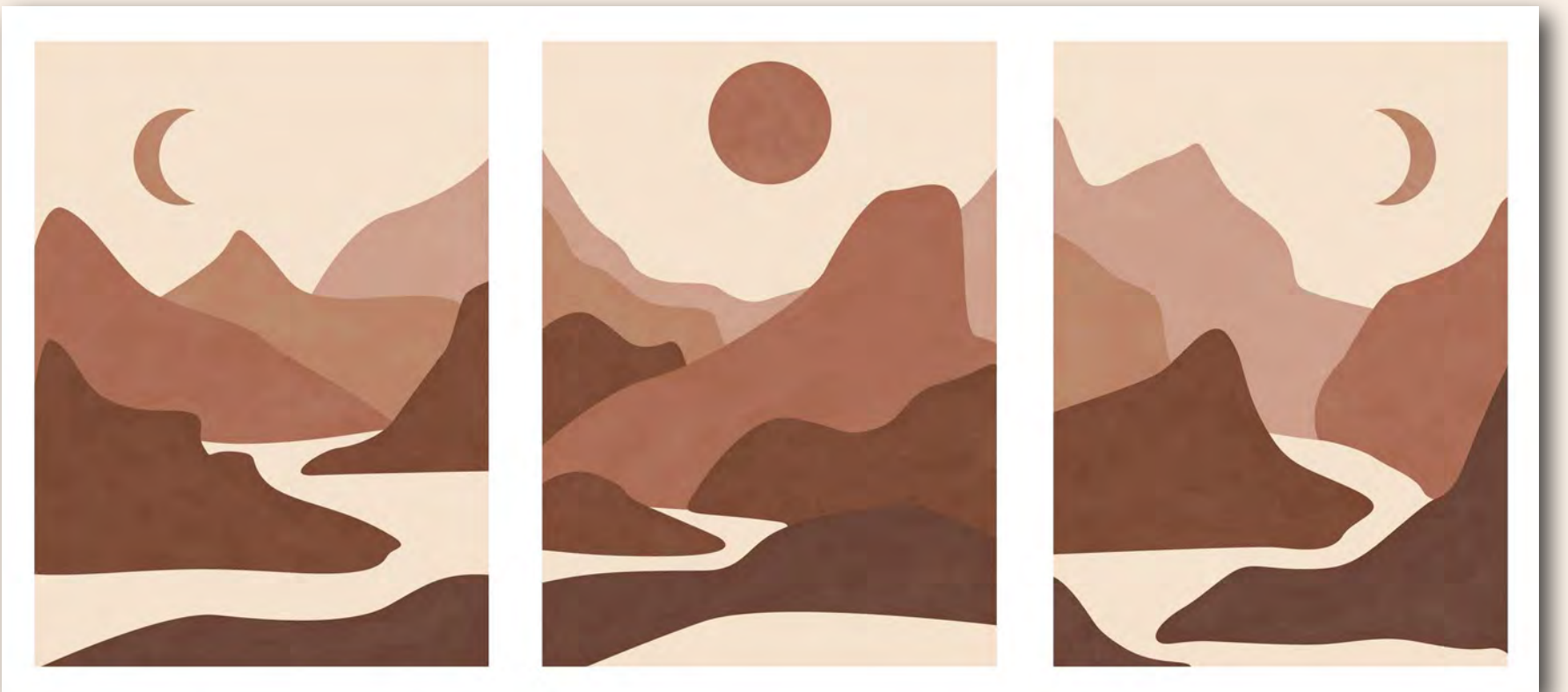
વ્યાપક વાચનના રસિકોના અભાવે જૂનાં પુસ્તકોના પથારાવાળા હવે બહુ નજરે પડતા નથી. પુસ્તકમેળા પણ ખાસ થતા નથી.

‘વાચનનું જીવનમાં શું સ્થાન છે?’ એવું તો હવે નિશાળના નિબંધોમાં પણ નથી પુછાતું. વાચનમાં ગળાડૂબ રહેનારા જે કેટલાક છે એ પણ અ-વાચકોને વાચન-સલાહ આપવાનું ઠીક ગણતા નથી. એમાં શા માટે પડે? ‘મન મસ્ત હુવા ફિર ક્યૂં બોલે?’ વાંચતાંવાંચતાં જ સમય અને સ્થળ કૂદી જવાતાં હોય, પુસ્તકમાંનું વિશ્વ – બાળવાર્તામાંના પેલા કુતૂહલભર્યા બાળકની સામે, જમીન સ્હેજ ખોતરતાં જ, અનેક દરવાજા ને અસંખ્ય બારીબારણાંવાળો અચરજનો મહેલ ખૂલી ગયેલો એમ – વાચક સામે કલ્પનાનું ને જ્ઞાનનું વિશ્વ ખૂલી જાય છે ને આ પરિચિત જગત અંતર્ધાન થઈ જાય છે, એક આહ્લાદક, રમણીય જગત ઉજાગર થાય છે, આલોકિત થાય છે – એ, અખાએ કહેલો એવો ‘અભિનવો આનંદ’ છે. સાહિત્યનું કલ્પના-સંકુલ વિશ્વ હોય કે ગણિતનું, વ્યાકરણનું, કોઈપણ શાસ્ત્રનું કૂટ-સંકુલ વિશ્વ હોય – એના વાચકને એ એકસરખી રસતૃપ્તિ આપે છે.

એક આશ્ચર્યપ્રશ્ન આગળ આવીને ઘડીક ઊભા રહી જવાય છે : વાચકો ઘટતા જતા લાગે છે પણ પુસ્તક-પ્રકાશન તો કંઈ અટકતું નથી. મુદ્રિત ગ્રંથો ને વળી વીજાણુ ગ્રંથો આપણી સામે આવતા જ જાય છે! ક્યાં છુપાયેલો છે આ વાચક – એ જોવા આ વિશ્વ પુસ્તક દિને મન બેતાબ બને છે

રમણસોની

કવિમુદ્રા

પાંચ કાવ્યો

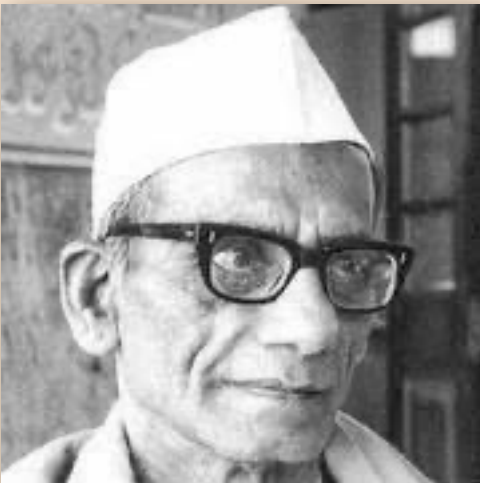
—◆—
સુંદરજી બેટાઈ

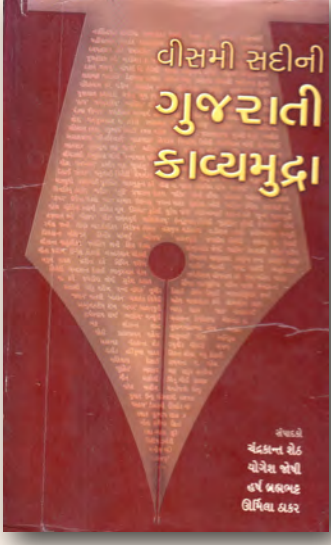
[ગાંધીયુગીન સાહિત્યસમયમાં પાંચેક દાયકા સુધી પ્રવૃત્ત રહેનાર કવિ અને વિવેચક સુંદરજી ગોકળદાસ બેટાઈ (જ. ૧૦.૮.૧૯૦૫ – અવ. ૧૬.૧.૧૯૮૯) મુંબઈની એસએનડીટી વિમેન્સ કોલેજમાં ગુજરાતીના અધ્યાપક રહેલા. સંસ્કૃત પદ્ધતિમાં એમણે મુખ્યત્વે ખંડકાવ્ય અને સોનેટ પ્રકારમાં કવિતાસર્જન કર્યું અને ‘ગુજરાતી સાહિત્યમાં સોનેટ’ નામે દીર્ઘ લેખ કર્યો. એમણે કેટલાંક સ્મરણીય ગીતો પણ રચ્યાં છે. ‘જ્યોતિરેખા’ (૧૯૩૪) વગેરે દસેક કાવ્યસંગ્રહો તથા ‘સુવર્ણમેઘ’(૧૯૬૪) આદિ ૪ વિવેચનસંગ્રહોમાં એમનું સાહિત્યલેખન ગ્રંથસ્થ છે. એમણે ઉપયોગી શાળા-પાઠ્ય પુસ્તકો પણ તૈયાર કરેલાં.]

૧. ન જાણ્યું ક્યમ—

ન જાણ્યું ક્યમ રીંખવીંખ ગઈ આવડી, ને વળી
દડ્યા-ગડબડ્યા છતાં નીપજ્યું ચાલવું-દોડવું;
કરી ઊલટપાલટો સ્વરની વ્યંજનોની ઘણી,
ન તોય લવ જાણ્યું કેમ કળ ઊઘડી જીભની;
વળી વિકટ ઘૂંટ-ગોખ ક્યમ ઊતરી પાંસરી
ન જાણ્યું ક્યમ લેખવું-લખવું બેઠું કોઠે ઠરી :
ન માત્ર ઘરમાં, ને કેવળ નિશાળને બાંકડે,
પરંતુ જગમાંય બાહ્ય સુખદુઃખના આંકડે.

નડી ઘણી ઘડી ઘડી અવળચંડતા પંડની,
હજીય નડતી રહી વકરી છૂપી કે પાધરી;
છતાં વિકટતા વિશેય ઋજુ કેડી ઝંખું સદા,
અનેક વિષમ સ્વરે સમ-ની તાકતો શોધના :
ભયાનક ગણાતી ખીણ કપરાં તમિસે જલી
હવે યદિ બને સુકોમલ પ્રકાશપૂરી ગલી...

૨. નીંદરા ડૂહોળાણી

પાછલી રાતુંની મારી નીંદરા ડૂહોળાણી, ને
આગલી રાતુંના ઉજાગરા ઓ જી રે!

ધરતી ધાવણધારા,
ધરતી ધાવણધારા ઊંડી રે શોષાણી, ને
આગઅંગાર ઊઠે આભમાં ઓ જી રે!

લહેકી લચુંબી મારી,
લહેકી લચુંબી મારી વાડિયું વેડાણી, ને
આંગણે ઝીંકાઈ રહ્યાં ઝાંખરાં ઓ જી રે!

કેસરે મહેકન્ત ક્યારી,
કેસરે મહેકન્ત ક્યારી ઉરની ઉજાડી, ને
આંખે અંધારાં ઘોર આંજિયાં ઓ જી રે!

પાછલી રાતુંની મારી નીંદરા ડૂહોળાણી, ને
આગલી રાતુંના ઉજાગરા ઓ જી રે!

(તુલસીદલ, ૧૯૬૧)

૩. બંદર છો દૂર છે!

અલ્લા બેલી, અલ્લા બેલી,
જાવું જરૂર છે,
બંદર છો દૂર છે!

બેલી તારો, બેલી તારો,
બેલી તારો તું જ છે,
બંદર છો દૂર છે!

ફંગોળે તોફાની તીખાતા વાયરા,
મૂંઝાયે અંતરના હોયે જે કાયરા;
તારા હૈયામાં જો સાચી સબૂર છે,
છો ને એ દૂર છે!

આકાશી નૌકાને વીજ દેતી કાટકા,
તારી નૌકાનેય દેતી એ ઝાટકા;
મધદરિયો મસ્તીમાં છો ને ચકચૂર છે;
બંદર છો દૂર છે!

આંખોના દીવા બુઝાવે આ રાતડી,
ધડકે ને થડકે જે છોટેરી છાતડી;
તારી છાતીમાં, જુદેરું કો શૂર છે
છો ને એ દૂર છે!

અલ્લા બેલી, અલ્લા બેલી
જાવું જરૂર છે:
બંદર છો દૂર છે!

બેલી તારો, બેલી તારો,
બેલી તારો તું જ છે,
બંદર છો દૂર છે!

૪. લહેકંતા લીમડા હેઠે

સાંજરે લહેકંતા લીમડા હેઠે કે આંખિયું પહેલેરી સંભરી;
સાંભરે આ રે આંબલિયે પહેલેરી હૈયાની ફોરી'તી મંજરી.

રૂપેરી રંગમાં,

રજની ઓછંગમાં,

સાંભરે પહેલેરી કોઈ નવે પાણી અજાણી આ છલકી'તી વાતડી.

ચૂતી'તી ચૂંદડી

લીલી રતુંબડી.

સાંભરે લહેરાતી કોક નવી લહેરે,

ને રંગ નવે ઘેરે આ ઊઘડી'તી આંખડી;

અંતરે અદબીડી નવલા પરાગે,

અનેરા કો રાગે ખીલી'તી પાંખડી.

સાંજરે લહેકંતા લીમડા હેઠે કે આંખિયું પહેલેરી સંભરી;

સાંભરે આ રે આંબલિયે પહેલેરી હૈયાની ફોરી 'તી મંજરી.

(વિશેષાંજલિ, ૧૯૫૨)

૫. સિન્ધુનું સ્મરણ

આવે આવે મદવિલસતી માનિની ઊર્મિમાલા,
 ઘેરી ઘેરી યુગ યુગ તણા ગાનની શબ્દમાલા,
 ઘૂમે ઘૂમે પ્રબલ અનિલો મત્ત માતંગ જેવા :
 એવા એવા ક્યમ વીસરીએ સિન્ધુ કેરા કિનારા?

મોંઘું એ તો દ્વય હૃદયના જન્મનું રમ્ય સ્થાન,
 ત્યાં આજે શી સ્મરણધનુની વિસ્તરે છે કમાન!
 વચ્ચે કેવા સ્થલસમયનાં અંતરો છે પડેલાં!
 તોયે કેવું અધિક બલથી જામતું પૂર્વભાન!

જ્યાં બેસીને, મનભર, સખી, ચાંદનીસ્નાન માણ્યાં,
 જ્યાં બેસીને હૃદયરસની છાલકે ખૂબ ન્હાયાં,
 ને જ્યાં માણી પ્રથમ સુરભિ આત્મની મંજરીની
 ને જ્યાં પહેલાં કલરવ સુણ્યા દિવ્ય કો ઝાંઝરીના.

વ્યોમચ્છાયા સકલ વિભવે આરસીમાં વિરાજે,
 મારે હૈયે વિતત ગરવો સિન્ધુયે એમ ગાજે.

(ઇન્દ્રધનુ, ૧૯૩૯)

[પાંચે કાવ્યો વીસમી સદીની કાવ્યમુદ્રા-માંથી]

વાર્તા

કંઈક તો બોલો, કવિ!

પ્રવીણસિંહ ચાવડા

‘નદી સુધી આંટો મારીને આવું –’ કાકીને તો એટલું જ કહીને ઇન્દ્રજિત નીકળ્યો હતો પણ પાછા ઘેર પહોંચતાં બપોર થઈ ગયા. વાંક એનો નહોતો; નદીકિનારાની ઝાડીમાં એના પરિચિત રસ્તા લુપ્ત થઈ ગયા હતા. નવી, અટપટી કેડીઓમાં ઠીક ઠીક ભટક્યા પછી નદી મળી તે લગભગ કોરી.

પાતળો રેલો પકડીને ઉપરવાસ તરફ ચાલ્યે ગયો.

ક્યાંક થોડું ઘાસ, ક્યાંક એકાદ પંખી.

તડકો ચડ્યો ત્યારે ભાન થયું કે ઝટ ઘર ભેગા થવું જોઈએ. દોઢની ટ્રેન પકડવાની હતી; બીજા દિવસે નોકરી પર હાજર થવાનું હતું. મોડું થયું તેથી કદાચ કાકીનો ઠપકો પણ સાંભળવો પડે! બા-બાપુજીના ગયા પછી હવે કુટુંબમાં માત્ર કાકી રહ્યાં હતાં. ઇન્દ્રજિત મહિને-બે મહિને આવતો; એકલો, અનુકૂળ હોય તો પત્ની અને બાળકો સાથે. કાકીના હાથના રોટલા ખાતો, સવાર-સાંજ ખેતરે ફરી આવતો, રાત્રે ચોકમાં ખાટલો નાખીને ઊંઘી જતો.

ઊંઘની ગુણવત્તા જુદી હતી.

*

ઘેર પહોંચ્યો ત્યારે કાકીનો ઠપકો સાંભળવો પડ્યો નહીં કારણ કે ત્યાં તો કંઈક જુદી જ પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી હતી અને કાકી એમાં વ્યસ્ત થઈ ગયાં હતાં.

નેવાં નીચે એક માણસ ઊભા પગે બેઠો બેઠો ઊંઘું ઘાલીને ખાતો હતો. એ એકલો નહોતો; પડોશનો એક મોટિયાર, નામે ગોવિંદ, બરાબર એની સામે વંડી ઉપર ગોઠવાયો હતો અને દાંત ખોતરતાંખોતરતાં તાલ જોતો હતો.

ઝાંપો ઉઘાડીને ઇન્દ્રજિતે ચોકમાં પગ મૂક્યો એવી ગોવિંદે એની સામે આંખ મિચકારી, ‘ઈન્દુભઈ, આને ઓળખ્યો?’

પેલો માણસ એવી રીતે, લગભગ તાંસળામાં મોં ઘાલીને ખાતો હતો કે માથાનાં સફેદ પીંછાં સિવાય બીજું કંઈ દેખાતું નહોતું.

‘અલ્યા એય, ઊંઘું ઘાલીને મંડી શું પડ્યો છે! આમ જો સાહેબની સામે.’

આદેશને અનુસરીને પેલાએ ઊંચું જોયું.

અને ઇન્દ્રજિતના હોઠેથી શબ્દ નીકળી ગયો, ‘કવિ!’

ભાઈ આવી ગયા છે એ જાણીને કાકી અંદરથી આવ્યાં, ‘કેટલા દા’ડાનો ભૂખ્યો હશે બાપડો. આવીને પગથિયાં પાસે બેસી ગયો. કંઈ બોલે જ નહીં.’

થોડે છેટે ખુરશી પડી હતી એ ખેંચીને ઇન્દ્રજિત કવિની સામે બેઠો.

‘તમે નાઈ લીધું હોત તો, ભઈ-’

‘કેટલાં વર્ષે કવિ મળ્યા! બે ઘડી એમની કવિતા સાંભળી લઉં, કાકી. હજુ અગિયાર નથી વાગ્યા.’

‘પાણી લાવું તમારે માટે,’ કહેતાં કાકી ઘરમાં ગયાં.

ઘણો બદલાઈ ગયો હતો. પહેલાં એને જોતો, વિદ્યાર્થી તરીકે, ત્યારે કવિનો કાયમી વેશ હતો છુટ્ટી પાટલીનું ધોતિયું, પહેરણ અને વાદળી રંગનું જાકીટ. કપાળ તથા કાનને ઢાંકતાં લાંબાં જુલ્હાં ઉપર કાળી ટોપી હોય. એ જાકીટ અને ટોપી તો કવિની ઓળખ હતાં. બટન વગરનું જાકીટ બે બાજુ પાંખો ફફડાવે. ટોપી એવી રીતે ત્રાંસી, નામ પૂરતી અડાડીને મૂકી હોય કે કવિ છટાથી, મસ્તકને આંચકા આપતાં ગાતો હોય ત્યારે શ્રોતાઓને ચિંતા થાય કે એ... પડી, એ... પડી-

નહોતી પડતી; કવિની કલા એવી કે ટોપી ક્યારેય નહોતી પડી. જીભ એનું કામ કરે, આંગળીઓ ઢોલક પર ફરતી હોય, વચ્ચે વળી કોઈ માનવતા શ્રોતાને લળીને સલામ કરી લે, અને છતાં ક્યાંય તાલ ન તૂટે, સ્વર ન લથડે, ટોપી મસ્તકથી થોડે ઊંચે ઊડતી રહે.

આજે એ રૂપ નહોતું. કવિ જૂનો થઈ ગયો હતો પણ એનાં જીર્ણ અંગોને ઢાંકતાં વસો આધુનિક હતાં - ફોટેલું પાટલૂન અને ઘેરા રતુંબડા રંગનો બુશકોટ! કપાળ ઉપર રમતાં જુલ્હાં નહોતાં, પછી સરતાજ તો હોય જ ક્યાંથી? કોઈ ચોઘડિયે, કોઈ સ્થળે ટોપી પડી ગઈ હશે અને કવિ એ લેવા ઊભો નહીં રહ્યો હોય. કદાચ એટલું ભાન નહીં હોય.

‘મને ઓળખ્યો, કવિ?’ ઇન્દ્રજિતે મોટેથી પૂછ્યું, પછી તરત ક્ષોભ થયો. કવિ સાંભળતો નહીં હોય, બહેરો થઈ ગયો હશે, એમ પોતે શાને આધારે માની લીધું?

કવિ એની સામે જોઈ રહ્યો.

‘ક્યાં ગયું તમારું પેટીવાજું? ક્યાં ગયું ઢોલ?’

ગામની બજારમાં, શહેરમાં સ્ટેશન-સર્કલ પાસે, વગડે, ખેતરોના રસ્તે - કવિને કેટકેટલી વાર, કેવી કેવી જગ્યાએ જોયો હતો! ગામમાં હાઈસ્કૂલ નહોતી તેથી ત્રણ માઈલ દૂર આવેલા સ્ટેશનથી ટ્રેન પકડીને શહેરમાં ભણવા જવું પડતું. શું ભણતર ભણી નાખી ક્યા જાદુની મદદથી પરીક્ષાઓ પાસ કરી તે યાદ નહોતું; યાદ હતો રોજરોજના પ્રવાસોનો રોમાંચ. શિયાળો અને ચોમાસું એવાં ઋતુઓનાં ચક્રો ફર્યા કરે, પણ નિશાળિયા અડગ અને સ્થિર. પહેરવેશ બાબતે એમનું પણ કવિના જેવું જ હતું - એક જ કાયમી વેશ : અડધી બાંયનું ખમીસ અને ચક્રી.

શિયાળામાં ખૂબ વહેલા નીકળવું પડતું. ઘડિયાળ હશે ઇન્દ્રજિત જેવા કોઈકોઈને ઘેર, પણ પદ્ધતિ એવી હતી કે જે વહેલો જાગી જાય તે પશુ આંખો ચોળતો દફતર ઉપાડી નીકળી પડે અને એકએકને ઘેર જઈ જગાડે. એ રીતે મંડળી નીકળે. રસ્તામાં તાપણાં કરવાં પડે. તાપણાં માટે અંધારામાં જ્યાંત્યાં હાથ નાખી બળતણ ભેગું કરવું પડે. આ વ્યાયામમાં ટ્રેન ચૂકી જવાય તો પાટે પાટે હેંડીં નાખવાનું. સ્કૂલ વિશે ખાતરીપૂર્વક કહી શકાય નહીં પણ પ્રવાસો તો શૈક્ષણિક હતા જ. ટ્રેનમાં બાવા હોય ભિખારીઓ હોય, ક્યારેક જાનેયા અને બેન્ડવાજાંવાળા મળે. ચાલુ ટ્રેને કોઈ પડી ગયું, કોઈએ આપઘાત કર્યો -

એ બધાની વચ્ચે ક્યારેક વરસાદના ઝાપટા જેવો કવિ મળી જતો. જ્ઞાનપિપાસુઓ રમતરોળાં કરતા સ્ટેશન તરફ ગબડતા હોય ત્યાં દૂર ક્યાંક ખેતરના શેઠે જાકીટ દેખાય.

‘એ સાહેબો, ઊભા રો’, ઊભા રો’ !’

સાહેબો હેઈ હેઈ કરવા મંડે.

ખભે લૂગડાનો લાંબો ખડિયો અને ગળામાં ઢોલક. હસતો, થાપટ મારતો એ પાસે આવે એ પહેલાં એનું ગાયન આવી ગયું હોય. બાપ્પો! મારા સાહેબો, મારા અન્નદાતા! એક એક છોકરાનું નામ લઈ કોઈની નવીનકોર પેન તો કોઈનાં સફાઈદાર પટિયાં વિશે બે-ચાર લીટીનું કવિત જોડી દે. અચાનક ખેતરોમાંથી ઊઠેલા સંગીતના એ વાવાઝોડાની એવી અસર થતી કે શ્રોતાઓ અવશ બની જતા.

ટ્રેન એને ઠેકાણે અને સ્કૂલ એને ઘેર.

ઢોલને છેલ્લી થાપટ મારી ઊંધી હથેળી કપાળની વચ્ચોવચ ગોઠવી દે; એ એની સલામ કરવાની રીત હતી. કલાકારનું કામ પૂરું થયું; હવે વારો આવે કદરદાનોનો, પણ મુશ્કેલી એ હતી કે એના નાનકડા અન્નદાતાઓ તો ઉઘાડપગા હતા. એમના ખિસ્સામાં ચણા ખાવા કાણો પૈસો ન હોય.

તો શું?

કવિ નિરાશ થાય? વિદ્યાર્થીઓને શાપ આપે?

ના, કારણ કે કવિ જે કંઈ કરતો એ પ્રવૃત્તિ આર્થિક નહોતી. તેથી, એના કદરદાનોને ક્ષોભ માટે પણ સમય આપ્યા વગર, ખડખડાટ હસતો - મારો બાપ્પો! મેરબાન! - એ આવ્યો હતો એમ બીજી દિશામાં દોડી જતો.

કવિ આકાશમાંથી ઊતરીને આવતો નહોતો. એને ગામ હતું, ઘર હતું. ગણેશપુરા એનું ગામ અને આજુબાજુનાં પાંચસાત ગામ તે એનું કાર્યક્ષેત્ર. એની ધૂનમાં ગાતો જાય. કોઈ ચા આપે તે પી લે; પછી બીડી માગે.

‘ચા વિના ઘેલો બન્યો હું,

ચા વિના ચાલે નહીં!’

બે મૂઠી દાણા, ઊતરેલું લૂગડું : આ એનો પુરસ્કાર. જે મળે તે પેલા ખલતામાં નાખતો જાય.

‘મૃત્યુ પછી આ દેહને, બસ,

ચા થકી નવડાવજો!’

ઘેરીઘેરી ફરીને ગાનારા માગણો તો બીજાંયે હતા, પણ કોઈની પાસે એ સ્વર નહોતો, એ મસ્તી નહોતી. ખાસ તો, વ્યક્તિ કે પ્રસંગ પ્રમાણે શીઘ્ર પ્રાસ જોડી દેવાની આવડત એના એકલામાં હતી. માટે તો એ કવિ તરીકે ઓળખાતો; બાકીના બીજા બધા માગણ.

આ એનું એક સ્વરૂપ.

બીજું સ્વરૂપ પણ હતું.

પૂર્ણ સમયનો કવિ, વધારામાં ખંડ સમયનો છત્રી સાંધવાવાળો. ચોમાસાના આગમન સાથે ઢોલક કે હાર્મોનિયમની જગ્યાએ એના ખભે ઓજારોની પેટી આવી જતી. વેશમાં કોઈ પરિવર્તન નહીં; જાકીટ, ટોપી, બોલવાની છટા, સ્ફૂર્તિ - બધું એનું એ જ. આ સ્થિતિસ્થાપકતા, કવિનું આ ભેળસેળિયું રૂપ સહુને હસાવતું.

કવિ?

એ જ છત્રી સાંધવાવાળો?

હાસ્ય ભેળો એને પુરસ્કાર પણ સારો મળતો. ચા પીશ, લ્યા?

લે, આ બશેરેક જર.

‘મને ઓળખ્યો, કવિ?’ ઇન્દ્રજિતના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર શબ્દોથી ન મળ્યો. આંખોના ભાવથી પણ ન મળ્યો. એલ્યુમિનિયમની તાંસળી ખાલી થઈ ગઈ હતી. વધેલી થોડી કઠીને કવિ અંગૂઠા વડે ચાટતો હતો.

કાકી ઊભાં થયાં, ‘ફડશ રોટલો લાવું.’

હવે જે વિરામ મળ્યો એમાં ગોવિંદે હાથમાંની સોટી બૂટ સાથે અજાળતાં અજાળતાં ઉપકથા દાખલ કરી.

એણે કહ્યું, ‘આની સ્ટોરી જાણો છો, ઇંદુભાઈ?’

ના, ઇન્દ્રજિત નહોતો જાણતો.

‘આને એક છોકરો હતો, સાગરિયો કરીને. રૂપાળો એક્ટર જેવો.’

ફડશ નહીં, કાકી આખો રોટલો લઈને આવ્યાં: ઉપર છાલિયું કઢી. કઢી તાંસળીમાં રેડી પોતાના હાથે રોટલો ભાંગીને મસળી દીધો.

‘ખાઓ, ભઈ, ખાઓ.’

બાજુમાં એક તૂટેલી રકાબી મૂકી. એમાં ગોળ-ઘી હતાં.

‘ખાઓ, પેટ ભરીને ખાઓ.’

*

ગોવિંદે કહી તે સ્ટોરી લાંબી નહોતી. ચૌદ-પંદર વર્ષનો છોકરો સાગરિયો-સાગર બે દુનિયામાં જીવતો હતો : સ્કૂલમાં ભણવા જતો અને નવરાશમાં બાપની સાથે ઢોલકું લઈને નીકળી પડતો. નવા જમાનાનું છોકરું; સિનેમાનાં ગાયનો, લોકગીતો અને ભજનો ઉપરાંત ભણવામાં આવતી કવિતાઓ પણ એને મોઢે. ‘મેરા જૂતા હૈ જાપાની’ પૂરું થયું અને એની છેલ્લી લીટી સાથે જોડી દે:

‘માડી, હું તો રાનપંખીડું રે!’

ઢોલકનો તાલ બદલાય. બજાર વચ્ચે ટોળું ભેગું થાય. પનિહારીઓના પગ થંભી જાય. લાજ આડેથી વહુવારુઓ ટીકીટીકીને જુએ. ગાભા જેવાં લૂગડાંમાં વીંટાળેલો છોકરો તેજથી મઢ્યો હોય એવો લાગે.

એ રૂપ અને આત્મવિશ્વાસ એને નડ્યાં.

ફરિયાદ ઊઠી – ગામ વચ્ચે ઉઘાડા માથે ફરે છે!

એક દિવસ કોઈએ ધોલધપાટ કરી, બીજાએ ઢોલ ઈનવીને તોડી નાખ્યું. વિદ્યાર્થી હતો, સમાનતાના પાઠ શીખ્યો હતો. એ સામી દલીલ કરવા ગયો, તો ચારપાંચ જણ તૂટી પડ્યા. કાયદો બતાવે એ કેમ ચાલે? ગોવિંદના કહેવા પ્રમાણે, પેટમાં કલાંદું વાગ્યું હશે. છોકરો ચાર મહિના રિબાણો –

કાકી ઘરનાં પગથિયાં પર બેઠાં હતાં. એમણે કહ્યું, ‘ગાવા-બજાવવાનું બંધ છે. છત્રી સાંધવાનું પણ છોડી દીધું છે. બસ, આમ રવડ્યા કરે છે. કોઈ આવે તો ખાઈ લે છે.’

*

કવિ હતો આખા પંથકનો, પણ પોતાની સાથે એને ખાસ અંગત સંબંધ હોય એવું ઇન્દ્રજિતને લાગતું.

કોલેજમાં ભણતો હતો ત્યારે એક વાર રેલવે સ્ટેશનની પાસે એક હોટલ આગળ જોયો હતો. ગળામાં હાર્મોનિયમ અને હાથ ફેલાવી ઊંચા સ્વરે ગાતો હતો તે ટોળાની પાછળ ઊભેલા કોલેજિયનને જોઈ ગયો. તરત એની આંખોમાં હાસ્ય આવ્યું. જે ગાતો હતો – ‘પારલાની ચાલમાં, એની ચાલમાં, એની ચાલમાં, બેઉ ધણી-ધણિયાણી ઝઘડ્યાં રે!’ - તે અડધેથી છોડી પોતાના, પ્રિય અન્નદાતાની બિરદાવલી છોડી : મારો બાપ્પો, મારો

રાજવી! રેલવેના યાત્રીઓ અને શહેરી પ્રેક્ષકો, બગલમાં ચોપડીઓ દાબીને ઊભેલા સીધાસાદા વિદ્યાર્થીની સામે કુતૂહલથી જોઈ રહ્યા. આ વળી કયા દેશના રાજા હશે? ઇન્દ્રજિતને ખૂબ મૂંઝવણ થઈ, શરમ આવી અને ઝડપથી હાર્મોનિયમની પેટી ઉપર પાંચની નોટ મૂકીને રવાના થઈ ગયો.

સ્વીકારવું જ પડે કે એ સંબંધમાં કંઈક અંગત હતું. નહીં તો છેક અમદાવાદમાં રિલીફ રોડની ભીડ વચ્ચે મુલાકાત થાય ખરી? તે દિવસે કવિનું ધ્યાન તો એની તરફ નહોતું ગયું. એ બાજુ વિસ્મયથી જોતો, ઢોલક પર હળવેથી આંગળીઓ ફેરવાનો સામેથી ચાલ્યો આવતો હતો. દૂર ઊભો ઊભો ઇન્દ્રજિત જોઈ રહ્યો – નગરમાં ભૂલા પડેલા વન્ય પશુ જેવો એનો કવિ! પંદરેક વર્ષ પહેલાંનો એ પ્રસંગ આજે યાદ કરતાં ઇન્દ્રજિતને થોડો સંતોષ એ વિચારે થયો કે ભીડનો લાભ લઈ પોતે ત્યાંથી સરકી ગયો નહોતો. એને ઊભો રાખી મિત્રો સાથે ગર્વપૂર્વક એની ઓળખાણ કરાવી હતી. પછી, પાસેની વીશીમાં લઈ જઈ કવિને જમાડ્યો હતો.

શિખંડ ખાઓ, કવિ.

છેલ્લે એક ડિશ આઈસક્રીમ. ના ચાલે, કવિ. આઈસક્રીમ તો ખાવો જ પડે. હેંડો, તમારી હંગાથે હુંયે ખઉં.

હાથ જોડી હસતાં હસતાં વિનંતી કરી હતી – એક શરત, કવિ. આજે મારી બિરદાવલી નહીં ગાવાની!

પણ કવિ માને ખરો? એની પાસે તો એક જ નાણું હતું – એની ભાષા. ધણણણ... ઇન્દ્રજિતના પિતા અને દાદાને યાદ કરી એણે નિસ્તેજ રિલીફ રોડ પર ઈતિહાસની ભવ્યતા દાખલ કરી દીધી હતી.

*

આગ્રહ કરીને જમાડ્યો હતો, આજે કાકી જમાડતાં હતાં એ રીતે.

‘પીઓ, ભઈ, પીઓ. કોઠામાં ટાઢક થશે.’

બીજી થોડી છાશ રેડી તે કવિ ચસચસ પી ગયો.

કવિની કથામાં એક નાની વિગત બાકી રહી ગઈ હતી તે ગોવિંદે પાદટીપની જેમ ઉમેરી. સાગરિયાની પાછળ એકાદ વરસે કવિની સ્ત્રી પણ ગઈ. અડધી રાતે વેણ ઊપડ્યું. ગામમાં દવાખાનું નહીં. પટેલિયા બિચારા ગાલું જોડીને શહેરના સરકારી દવાખાને લઈ ગયા પણ આવરદા નહીં હોય. મા ગઈ અને ધાવણ વગર ટળવળતું બચ્યુંયે બીજા દા’ડે ગયું.

લોક હજાર વાતો કરે. કોઈ કોઈ તો એમ કહેતું કે એ સાગરિયો જ. એનું ગાણું અધૂરું ગયું હતું તે પૂરું કરવા ફરીથી અવતર્યો હતો. હજુ એને ગાવું હતું – માડી હું તો રાનપંખીડું રે!

એક બાજું ગોવિંદની વાત પૂરી થઈ અને બીજી બાજુ કવિનું ભોજન. કાકીએ પાણી આપ્યું એમાંથી બે ઘૂંટડા ભરી, તાંસળી વીંછળીને ખલતામાં મૂકી કવિ ઊભો થયો. ખલતો ખભે ભરાવ્યો, લાકડી સંભાળી.

અટકી અટકી, અંધારામાં ચાલતો હોય એ રીતે ડગલાં મૂકતા માણસની પીઠ સામે ઇન્દ્રજિત તાકી રહ્યો.

[‘પવનકુમારી’, ૨૦૧૫]

પ્રવાસ

વીરેશ્વર

—◆—
પ્રદીપ સંઘવી

સૂરજ ચાલ્યો પશ્ચિમ તરફ. અમે પૂર્વ તરફ. થોડી વાર ઊંધું ઘાલીને ચાલ્યા હોઈશું. પછી થોભવું પડ્યું. સૂરજે આકાશમાં રંગત કરી હતી. બધી દિશાઓ ઝળાંહળાં. થોભ્યા, ઊંધા વળ્યા ને જોયું. ત્યાં તો રાતોચોળ સૂરજ ક્ષિતિજ ઠેકી જવાની તૈયારી કરતો હતો.

પાસે અવાવરુ વાવ હતી. તેની છત પરથી સૂરજને વિદાય દીધી. નજીક જૂના જમાનાનો શિકાર માટેનો વોચ ટાવર છે. સીડી ન હતી તેથી ઉપર ન ચડી શકાયું. બાજુમાં મહુડાનું એક સરસ ઝાડ છે. ફૂલો શરૂ થયાં છે એ તરત શાનાં જવા દે? પણ કૃષ્ણકાન્ત કહે : ‘વીરેશ્વરમાં તો ખૂબ મહુડા જોવા મળશે; ચાલો હવે.’

ચાલ્યા. રસ્તો છે રમણીય. જેમ અંધારું ઘેરાતું ગયું તેમ જંગલ પણ ઘેરાવા લાગ્યું. સાબરકાંઠામાં પહેલાં જંગલ અમે અહીં જોયાં.

વીરેશ્વર મંદિરે પહોંચતાં રાત પડી ગઈ. બાવાજીએ આવકાર આપ્યો. ચા-પાણી પાઈ ઉતારો આપ્યો. એક મકાનમાં નીચે તેઓ રહે છે. ઉપર ધર્મશાળા છે. બે ઓરડા. તેમાંનો એક ઓરડો અમને આપ્યો. સગવડ નામે કશું નહીં. જાજરૂ નીચે. બાથરૂમ હરિ હરિ. ચાર દીવાલો, છત ને ફરસ. પણ સ્થળ બહુ સરસ હતું તેથી ગમી ગયું. ઉપર વળી અગાસી; પણ તેની વાત રાતે.

મંદિર નાની ટેકરી કાખમાં છે. આજુબાજુ અને મંદિરના સંકુલમાં પણ ઝાડ-ઝાડવાં છે. નાની નાની દેરીઓ છે. એક ગાયમુખમાંથી સતત પાણી ઝરે છે એક હોજમાં. નાનો ફુવારો છે બે વાંદરાને પાંજરામાં પૂર્યા છે. (શું કામ?) બે ચીતલ (હરણ) પાળેલાં છે. મોરલો મંદિરમાં નિર્ભયપણે આંટા મારે છે. આ જોતો હતો, ત્યાં આરતીની ઘંટડી રણકવા માંડી. અમે જોડાયા.

આરતી પછી બાવાજીએ જમવા આગ્રહ કર્યો, પણ અમે ઘરેથી લાવેલા, તેથી તે પતાવ્યું.

પરવારીને નવ વાગે, લોખંડની સીડી ચડી અગાસીમાં જઈ બેઠા; ત્યાં જ ખીલેલાં કેસૂડાંની પાછળ, ઝાડવાંની ઘટામાં, નાની, પીળી

તેજતળાવડીમાં, વાદળીઓથી ઘેરાયેલો ત્રીજનો ચાંદ ઊગતો દીઠો! જોતજોતામાં તેણે ઠીક કાઠું કાઢ્યું; પણ હજુ તે ક્ષિતિજની પાસે હતો ને ઉપર ચડે નહિ ત્યાં સુધી જંગલનાં ઝાડવાં તેને ગણકારે તેમ ન હતાં. અધૂરામાં પૂરું વાદળીઓ રહી રહીને તેને પાલવમાં સંતાડવાનું કરતી હતી; તેથી એ સંતાકૂકડી મૂકીને અમે ઉપર ઝળઝળતા ગુરુ અને મંગળ સાથે થોડી વાર ગોઠડી કરી.

દસ વાગતામાં સાથીદારો ઓરડામાં જઈ લંબાવવા લાગ્યા એટલે હું મારું અસ્તર વિનાનું, મેલું ગાદલું ને તેની જોડમાં શોભે તેવું ગોદડું લઈને અગાસીમાં ચડ્યો.

નાની પાળીવાળી ખુલ્લી અગાસીમાં જેવો પેઠો, કે ફરતી વનશ્રી ને ઉપરથી વ્યોમશ્રીએ મને સીધો પાશમાં લીધો.

ચાંદ હજુ ઝાડવાંની ખુલ્લી અગાસીમાં જેવો પેઠો, કે ફરતી વનશ્રી ને ઉપરથી વ્યોમશ્રીએ મને સીધો પાશમાં લીધો.

ચાંદ હજુ ઝાડવાંની પાછળ છે. બરાબર સામે, પૂર્વમાં, કેસૂડાંનું વૃક્ષ રાતના અંધારામાં અદ્ભુત લાગે છે. તેની બંકિમ શાખાઓ નૃત્યની મુદ્રામાં જ સ્થિર થઈ ગઈ છે. પાંદડાં નામમાત્ર; ડાળીઓ ફૂલોથી લદાયેલી છે. ફૂલોનો રંગ ભલા, કેમ વર્ણવું? દિવસે તો છડી પોકારતાં, કેસરી ધજા ફરકાવતાં, જંગલમાં માઈલો છોટેથી કળાંતાં ફૂલો, રાતના અંધારામાં અજબ સંયત વર્ણ ધારણ કરે છે. ચંદ્ર પાછળ છે, ઝાડ છાયામાં છે. અંધારામાં જાણે પ્રિયાનાં રંગરૂપ કળાંતાં નથી; કેવળ મુખરેખા દેખાય છે, ઝાંખી; પણ કેવી નમણી રેખા! ભલા ભગવાન, સ્પષ્ટ ન દેખાડીને તું કેવી મહેર કરે છે!

ડાખી બાજુ ઊમરો ઘસઘસાટ ઊંઘે છે, નસકોરાં બોલાવતો. જમણી બાજુ આંબો શાંત નીંદરમાં છે. આછા પવનમાં તેનાં જુલ્હાં ફરફરે છે. પાંદડાં શામળાં છે. તો ડાળીઓને છેડે મંજરીના ગુચ્છા સહેજસાજ ચમકે છે. મંજરીની સુગંધનાં મોજાંમાં તણાતો હું ક્યારે ઊંઘી ગયો, ખબર ન પડી.

*

પાંખોનો ફફડાટ સાંભળીને ઊઠી ગયો. માથે પંખીઓ ઊડાઊડ કરે છે. મોંસૂઝણું થયું કે? ચાંદ માથે, ખુલ્લા આકાશમાં છે. ચાંદની રાતે મોં તો સૂઝે જ ને! પણ હજુ ચાર જ વાગ્યા છે. સૂર્યોદયને ત્રણેક કલાકની વાર છે. આ પંખી ભલા શીદને ધમાધમ કરે છે?

ધ્યાનથી જોયું. પંખી નથી. આ તો વડવાગોળ! ઊડી ઊડીને કેસૂડાપર જઈ બેસે છે ને રસ ચૂસે છે. હવે ચન્દ્ર કેસૂડાની સામો છે. ફૂલો ચમકે છે. રૂપાળાં, નઠારાં!

કેવી ઝડપથી પૃથ્વી ફરે છે, જુઓ તો; પરોઢ પણ થઈ ગયું. ઊતર્યો નીચે. હાથ-મોં ધોઈ અમે મંદિરની બહાર નીકળ્યા.

બે રસ્તા જંગલની આરપાર જાય છે. કાલે જમણી બાજુથી આવેલા, આજે ડાબી બાજુ ચાલ્યા. રસ્તાની બેઉ બાજુએ મહુડા સુગંધનું પ્રભાતિયું ગાતા ઊભા છે. ખરી પડેલાં ફૂલડાં ગોત્યાં પણ થોડાંક જ મળ્યાં. હજુ એને વાસંતી નશો ચડવાને થોડી વારે છે.

ત્યાં એક ઊંચા ઝાડપર લક્કડફોડ જોયો. અહો! સોનેરી પીઠવાળો લક્કડફોડ! બાઈનોંક્યુલરથી જોયું. પછી તો કેટલાય દેખાયા.

ત્યાં આ બાજુ સોનેરી મુખવાળો સૂરજ દેખાયો.

જંગલ રળિયામણું છે. પણ બહુ ગીચ નથી. તેથી પંખીઓ નીરખવામાં અનુકૂળતા છે.

મંદિરે પાછા ફર્યા. મંદિરના દરવાજા પાસેથી એક કેડી, મંદિર પાછળ થઈને ડુંગરા પર જાય છે. થોડે ઉપર જતાં મંદિરના ઝરાનું મૂળ મળે છે. એક મહાકાય ઊમરાના વૃક્ષના ખોળામાંથી આ બારમાસી ઝરો પ્રગટે છે. વૃક્ષ જોઈને હું ચકિત થઈ જાઉં છું. આવો વિશાળ ઊમરો કદી નથી જોયો. થડના નીચેના છેડેથી તેનો પરિઘ સહેજે પાંત્રીસ ફીટ હશે. ત્યાંથી મોટાં મોટાં મૂળિયાં જમીનમાં પેસતાં પહેલાં થોડું જમીનપર ચાલી લે છે. ઉપર લાખ પાંદડાં, પાકેલાં ફળ ને ઘેરી ઘટા. ચોતરફ ફરી જોઉં છું, પણ ઉપર ક્યાંય ઝરણું નથી. અહીં જ, ઊમરાની નીચેથી, જમીનમાંથી ઝરો બહાર ફૂટી નીકળે છે.

આ જ ડુંગરની ટોચે પહોંચું તો કેવું સુંદર દૃશ્ય દેખાશે, તે લાલસાએ હું ઉપર ચડવા લાગું છું. પણ ડુંગર દૂરથી રળિયામણા ને નજીક જતાં છેતરામણા; તેથી જ્યાં ઉપર પહોંચું ત્યાં વળી એથી ઊંચી ટોચ નજરે ચડી જ હોય. એટલે વધુ ચડવાનું પડતું મૂકી, વૃક્ષાધિરાજને ઉપરથી જોવાનો સંતોષ માની હું હેઠે ઊતર્યો.

ઉદુમ્બરાય નમઃ!

[પ્રવાસ-પ્રદીપ', ૨૦૨૦]

કવિતા

કીલકમ્ કંડિકા

—◆—
યોગેશ વૈદ્ય

૧. ખીલી : ડબ્બામાં ભરેલી

કોઈએ ડબ્બામાં ભરીને
અમને ખખડાવી
ત્યારે થઈ પહેલી પ્રતીતિ
અમારામાં ઊછરતા મંજુલ ધ્વનિની.
જાણે
કુંવારકાઓની બંગડીઓ રણકતી ન હોય!
અસંખ્ય શક્યતાઓમાં પડઘાતો ઉન્મેષ
સૂરજ થઈ ઊગતો સવારે
નવા નક્કોર અમારા દિવસો
અને સાવ કોરી ધાકોર અમારી કાયા
પોલાદ ના હોત
તો અમે થઈ જાત
કળીઓ નરગીસની.

૨. ખીલી : ભીંતમાં ખોડાતી

મને બહુ જ બીક લાગે
હથોડીની
એક એક પ્રહારે
માથાથી અણી સુધી વ્યાપતો
મરણતોલ સબાકો.
એવી અસહ્ય પીડા
કે બેવડ વળી જવાય!
માણસજાતથી તો એની કલ્પના પણ ન થાય
ભીંત, મારી બેન!
માફ કરજે મને.
હકીકતમાં
માણસની ઉપયોગ-નીતિએ
કર્યો છે આ અનર્થ.
તારું માનવું છે કે
મારે અણી જ ના હોત
તો સારું થાત
પણ તું એ વિચાર કે
અણી ના હોત તો હું ખીલી,
ખીલી ના કહેવાત.

૩. ખીલી : ફર્નિચરમાં ધરબાયેલ

ગણીને ત્રણ ફટકા પડેલા
 મારે માથે
 અને આખી ને આખી સમાઈ ગઈ'તી તારામાં.
 તારો જ એક ભાગ થઈને રહી
 જોડીને રાખ્યા તારા સાંધાઓ
 સાચવ્યો તારા ઘાટને
 તારા પ્રત્યેક હલનચલનની તાણને ખમી
 મારાં માંસ-મજ્જામાં

વર્ષો વીતી ગયાં
 ક્યારેય નથી કર્યો કચવાટ
 કે નથી થવા દીધો કચુડાટ
 બસ એક વ્યવસ્થા
 જેને સાચવીએ આપણે.
 બસ એક સમજૂતી છે આ
 આપણી વચ્ચેની.
 અને
 મને એ વાતની પાક્કી સમજ
 કે તું નહીં કરી શકે
 મારો સંપૂર્ણ સ્વીકાર...

૪. એક ખીલીનું નિર્વાણ

બેવડી વળીને પડી છું
 વાડાના ખૂણામાં
 બાજુમાં ભીંતે ચડેલી જૂઈ
 સુકાયેલાં પાંદડાં ખેરવે મારા પર

થોડે દૂર પડ્યો છે કાટમાળ
 તોર ઓસરી ગયો છે
 આરપાર નીકળ્યાનો
 અને ઊતરી ગયો છે થાક
 ટટ્ટાર ખોડાઈને રહી તેનો.
 જમ્બુરિયાએ ખેંચી
 ત્યારે ચડી'તી કાળી તમ્મર
 ઊતરી ગઈ છે તે પણ

મને ટાંગેલો ફોટો
 તરડાઈને તૂટી ગયો છે ક્યારનો
 બસ, મને બાઝ્યાં છે ક્યાંક ક્યાંક છાંટણાં
 બોરસલ્લીની સુગંધનાં.

ટાઢ તડકે ઓગળી રહી છું ધીમે
 ઘેરો થતો જાય છે મારા કાટનો સિંદુરી રંગ
 ભીનું ભીનું ઓસ ઝમી રહ્યું છે
 અને
 ઝીણું ઝીણું ઘેન રહ્યું છે મને.

ચરિત્ર

મારી મા

મોહન પરમાર

મંદ મંદ પવન વાતો હતો. જ્ઞાનસ ભફ ભફ થવા માંડેલું. મેં હળવેથી જ્ઞાનસ આડે કપડું મૂકીને વાંચવા માંડ્યું. વાસમાં સોપો પડી ગયેલો. મારી ઓસરીમાં બળતા જ્ઞાનસ સિવાય વાસમાં ઘોર અંધકાર પ્રસરી રહ્યો હતો.

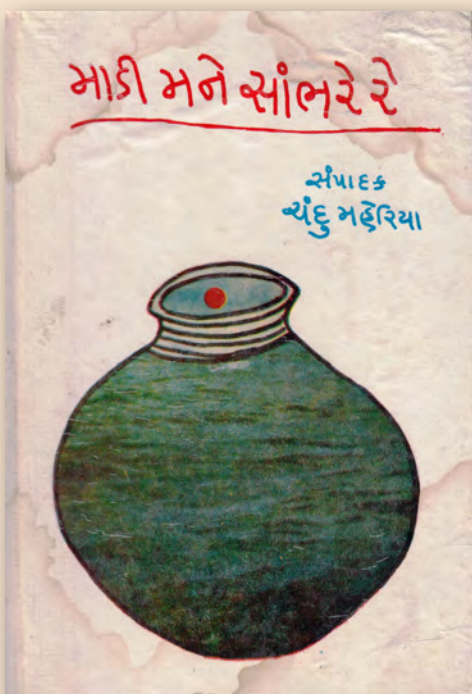
‘બેટા, ઊંજ જા. હવારૂં પાસું વે’લું ઊઠવાનું છે.’

‘હા.’ કહીને પાછો હું વાંચવા માંડેલો. અદ્ભુત નવલકથા હતી. વાંચવામાં રસ પડેલો. નવલકથા મૂકવાનું મન થતું નહોતું. રાત ગળતી જતી હતી. અડધી નવલકથા વાંચી, ને મારી આંખોએ દગો દીધો. એ તો મંડી મીંચાવા. પવન જોરદાર શરૂ થયો હતો ને જ્ઞાનસ એમનેમ મૂકીને હું ઊંઘી ગયેલો. ચારેક વાગ્યે મારા માથા પર હળવેહળવે કોઈનો હાથ ફરતો હતો. મારી આંખો ખૂલી ગઈ. હળવેથી છાતી પર પડેલી ચોપડી કોઈએ ઉઠાવી. મેં જોયું તો મારી મા હતી, ‘ઊઠ, નેહાળમાં નથી જવું? બધાં છોકરાં તૈયાર થઈનઅ હેંડ્યાં!’ ને હું ઝબકીને જાગી ગયો હતો. માએ મારા માથાના બળેલા વાળ દેખાડેલા.

‘હું જાગી જઈ નો હોત તો, જાણઅ હું થાત?’

‘હેં!!!’ પછી હું તૈયાર થઈને ચાલવા માંડેલો. હા, તે વખતે હું આઠમા ધોરણમાં લીંચ ગામે ભણવા જતો. રાત્રે અમારા વાસમાં બે વાગ્યા સુધી મારી ઓસરીમાં જ્ઞાનસ બળ્યા કરતું. હું નવલકથાઓ વાંચતો. મા ઊંઘમાંથી જાગીને મારી ફિક્કર કર્યા કરતી. ‘તારી આંશ્યો બગડી જવાની. અમથું આ હું વાંસ્યા કરઅ છે.’ પણ હું માનતો નહીં. સવારે વહેલો ન ઊઠી શકું તો મા મને કેટકેટલું સમજાવતી. મને ખાટલામાંથી બેઠો કરીને એ મારે માટે ચા મૂકતી. ચા પીને પછી ખભે દફતર ભરાવીને હું બીજા છોકરાઓ સાથે ચાલવા માંડતો.

આજે મને આ બધું રૂડી પેરે યાદ આવે છે. કેટલો સુખી હતો માના સાન્નિધ્યમાં! કશી ફિક્કર નહોતી. ચિંતાનું નામનિશાન તો ક્યાંથી હોય? ઘણી વાર માની સાથે રહેવાનું મન થાય છે, ત્યારે માને હું મારે ઘેર અચૂક તેડી લાવું છું. હમણાં એકાદ વર્ષ પહેલાં મા મારે ઘેર એક મહિનો રહેલી. સાંજે ઓફિસેથી કંટાળીને ઘેર આવું ત્યારે માને જોઈને કંટાળો ગાયબ થઈ જતો. જાણે હું પાછો ફરીથી બાળક બની ગયો હોઉં તેવું લાગતું હતું. નવરો પડું છું

ને માની યાદમાં મન ગામડે ભમે છે. મનોમન માનો ખોળો ખૂંટીને આવ્યો હોઉં તેવો ભાવ જાગે છે.

થોડા દિવસ પહેલાં અમારા ગામમાં બ્રહ્માણી માતાની મૂર્તિનો સ્થાપનવિધિ હતો. હું મૂર્તિપૂજામાં માનતો હોઉં તેની સ્પષ્ટતા અહીં પ્રસ્તુત છે. પરંતુ તે વખતે દુષ્કાળ હતો. લોકો ખાવાપીવા માટે ટળવળતાં હતાં. તે વખતે લાખ-બે લાખ રૂપિયા માત્ર મૂર્તિઓની સ્થાપન-વિધિમાં જાય તેને બદલે દુકાળગ્રસ્ત લોકોના ઉપયોગમાં વપરાય તે મારે મન મહત્ત્વનું હતું. હું વિરોધ વ્યક્ત કરવાનો હતો. પરંતુ વડીલબંધુ ધનજીભાઈ તેના વહીવટમાં અગ્રેસર હતા. તેમની લાગણીને ઠેસ ન પહોંચે તે હેતુસર હું મૌન રહીને ઘેર ગયેલો નહિ. સગાંસંબંધીઓ ઘણાં આવેલાં, મોટો મેળાવડો જામેલો, મોટા વરઘોડા નીકળેલા, જોનારા તો કહે છે કે લાખો રૂપિયાનું પાણી થઈ ગયું. મારો કુટુંબકબીલો ભેગો થયેલો. માને મારી ગેરહાજરી સતત સાલેલી. આ પ્રસંગ પતી ગયા પછી મેં જાણેલું કે ‘તમારી રાહ જોઈ જોઈને મંછીમા અડધાં અડધાં થઈ ગયેલાં. મારો મોહનિયો હમણાં આવશે, હમણાં આવશે એમ કહેતાં રહેલાં ને પછી ચોધાર આંસુએ રડી પડેલાં.’

મેં એ વાત જાણી ત્યારે જો મને પાંખો હોત તો કદાચ ઊડીને હું મારા ગામ ભાસરિયા પહોંચી ગયો હોત. પછીથી હું ઘેર ગયેલો ત્યારે માએ કહેલું; ‘ભઈ તમે તો જબરા થઈ જ્યા સો, ગાંમમાં આવડો મોટો પરસંગ હોય તોય તમે નો આવો.’

‘મા મારે રજા...’

‘હું જાંણતી’તી કઅ તમે ઈમ કે’વાના.’ મા ઓશિયાળી બની ગઈ હતી. બેત્રણ બૈરાં જોડે બેઠેલાં. તેમણે પણ ટેકો પૂરેલો : તમે ન આવ્યા, તે દા’ડે તો મંછીમાએ ખાધેલું ય નૈ.’

‘હૈં!’ હું માના કરચલીવાળા મોં સામે જોઈને હસેલો. પછી ધીરે રહીને હેતથી માની બાજુમાં બેસી પડેલો. વાત બીજે વાળવા માને મેં કહેલું, ‘મા, આપણા કુટુંબની આ લીલી વાડી જોવા બાપુ જીવ્યા હોત તો...’ મા પછી ઓશિયાળી બની ગઈ હતી. ગળગળી બનીને ભૂતકાળમાં સરી પડી હતી. માની સ્થિતિ જોઈને આ વાત કાઢવા બદલ મને દુઃખ થયેલું. સ્નેહ નીતરતી આંખે મારી સામે જોઈને એ એટલું જ બોલી હતી, ‘જેવી પરભુની મરજી, પણ હું તો તારાં છોકરાંનઅ પૈણાયા પછઅ જ મરીશ.’

મારી મા આજે ૮૦ વર્ષની થઈ છે. આ પ્રસંગોથી પરવારીને બેઠી છે. ચાર પુત્રો અને બે પુત્રીઓને પરણાવી ને હવે ઠંડે કલેજે કુટુંબનું વટવૃક્ષ જોઈને હરે છે, ફરે છે અને આનંદ કરે છે. કેટલા બધા તબક્કાઓમાંથી એ પસાર થઈ છે? કેટલી બધી તડકી-છાંચડી એણે દીઠી છે? મારા બાળપણમાં મેં એને તનતોડ મહેનત કરતી જોઈ છે. વાંકી વળેલી એની દેહયષ્ટિ જોઈને મારું મન આજ દુભાય છે. તાણો ત્રણતી વખતે ફેરફૂદડી ફરતી મારી માનો તરવટ અત્યારે મારી આંખે સામે દષ્ટિગોચર થાય છે. અત્યારે કોઈક વાર નવરાશની પળોમાં બેઠા હોઈએ ત્યારે મા ઘણીવાર કહે છે, ‘જુવાનીમાં મીં તો જાત તોડી છૂં. ઊંઘવાનું ચેવું. એક બે વાજ્યા હુધી વણવાનું કામ કરીએ. નઅ હવારે ચાર વાજ્યે તો દળવા જાગી જઈએ. અત્યારનાં બૈરાંથી એવું કામ નો થાય. આઠ વાજ્યા હુધી ઘોર્યા કરઅ, પછઅ, કાંમમાં હું ભલીવાર આવઅ...’

માની વાત સાચી છે. ઘંટી પર દળતાં તો મેં પણ એને જોઈ છે. એક હાથે ઘંટીમાં દાણા ઓરતી જાય ને બીજા હાથે ઘંટીનો દાંડિયો પકડીને દાણા દળતી જાય. આ દશ્યનો તો હું મૂક સાક્ષી છું. એ વખતનું ગામડાનું સુમધુર વાતાવરણ આજે ય મને ત્રીસ વર્ષ પહેલાંના ભૂતકાળમાં ખેંચી જાય છે, તે આહ્વાદક દશ્યોનેમારા સમય સાથે રાખીને હું જીવ્યો છું. અહાહા, થાય છે કે જિંદગીનું મહાસુખ તો તે વર્ષોમાં જ માણ્યું છે. આજે મા ગામડે નાનાભાઈની સાથે રહે છે. પણ મારું મન તો બસ માની આસપાસ ભમ્યા કરે છે.

મારી મા આશરે પાંચેક ફૂટ ઊંચી, શરીરે ભીનો વાન, દેખાવડી કહી ન શકાય તેવી, મોં પરથી કડક લાગે પણ દિલની ભોળી અને કાઠું મજબૂત. મારા પિતાજી કાપડની ફેરીનો ધંધો કરતા. મારા મોટાબાપુ (શિવાબાપા) અને બીજા કાકાઓ સાથે તેઓ ફેરી કરવા જતા. પંદર પંદર દિવસ સુધી બહાર રોકાણ થતું. આમેય અમારું ગામ મહેસાણા જિલ્લામાં હાથવણાટના ધંધામાં પ્રખ્યાત. અહીં તો પુરુષો કરતાં વણાટકામમાં સ્ત્રીઓ પાવરધી છે. મારી મા પણ હાથસાળ પર કાપડ વણતી. મા જે મગ્નતાથી કામ કરતી, તે આજે પણ મારા સ્મૃતિપટ પરથી ઓઝલ થતું નથી. મજબૂત કાઠાની મા સાળમાં કાપડ વણતી હોય કે તાણો કરતી હોય, સાંધણી સાંધતી હોય કે રેંટિયા પર બોબીન ભરતી હોય—તેના કામનો તરવરાટ જ કાંઈ જુદો હતો. માએ અમને ચારેય ભાઈઓને કામ કરતાં શીખવ્યું છે. ભણતાં ભણતાં પણ અમે વણાટકામ કર્યું છે. અમારી રગેર ગમાં કામ. અમારો પરસેવો શરૂથી બળકટ—મારી માના મજબૂત કાઠાને અમે ધાવ્યા છીએ. સંજોગો પલટાય અને મજૂરી કરવાની વેળા આવે તોય અમે ડરીયે નહિ.

મારા બે વડીલ બંધુઓ – ધનજીભાઈ અને કેશવલાલ, બે મોટી બહેનો – પૂંજી અને મોતી. આ બધાં પરણ્યાં ત્યારે તો હું ઘણો નાનો હતો. પાણી પીવા માટે પાણિયારા સુધી પણ પહોંચી ન શકું તેટલો નાનો. આમેય તે વખતે કુટુંબમાં હું સૌથી નાનો હતો. નાનો ભાઈ બળદેવ તો મારાથી સાતેક વર્ષ નાનો. એના જન્મ પહેલાં મેં માના વાત્સલ્યનો મારો હિસ્સો પૂર્ણપણે ભોગવી લીધેલો. પિતાજી ભગત હતા. સારાં ભજનો ગાતા. રામાયણ—મહાભારત તો એમને જાણે કંઠસ્થ જેવાં હતાં. વાર્તાના સંસ્કાર તો મને ગળથૂથીમાંથી મળ્યા છે. પૂનમની અજવાળી રાત હોય ને ઘર આગળ લીમડા નીચે છાણથી લીંપેલી ઓટલી પર બેસી, પિતાજી હાથમાં તંબૂરો લે. પછી ભજનના સૂર છેડે ત્યારે વાત જ જુદી; મુઘ્ધ થઈ જવાતું. શ્રોતાઓ મુઘ્ધ થઈને ડોલતા, પણ સૌથી વધારે મુઘ્ધ તો મારી મા થઈ જતી. ગૌરવભેર પિતાજીનાં ભજનો સાંભળે, પછી બધું પતી ગયા પછી પિતાજીના સન્માન બાબતે અમને શિખામણ આપે, સાચું કહું તો મારામાં સાહિત્યકાર ત્યારથી પાંગર્યો હતો. મારા સાહિત્યના સગડ મારા પિતાજીનાં ભજનોમાં મળે છે. પરંતુ મારી પ્રવૃત્તિનું પ્રેરકબળ તો મારી મા છે. એનું પ્રવૃત્તિમય જીવન મારો આદર્શ છે. સખત પરિશ્રમ કરવાનું મારી માએ મને શીખવ્યું છે.

શાળામાં દાખલ થયો ત્યારે ઘરમાં સૌથી વધારે આનંદ મારી માને થયો હતો. મારી મા પૂરેપૂરી આસ્તિક. પિતાજીની દરેક રીતરસમે અમારા ઘરમાં એક ભક્તિમય વાતાવરણ સર્જ્યું હતું. ઘરમાં દીવાબત્તીનો રિવાજ. મા પણ સવારે ભગવાનનો દીવો અચૂક કરતી. નિશાળે દાખલ થયો, તે દિવસે મારા કપાળમાં કંકુનો ચાંલ્લો કરીને, મને આનંદ-ઉલ્લાસથી નિશાળે મૂકવા આવેલી. હું નિશાળમાં દાખલ થયો ત્યારે ભારે રમતિયાળ હતો, મને નિશાળમાં જવાનું ગમતું

નહિ. નિશાળમાં બધાં છોકરાં તૈયાર થઈને જતાં ત્યારે હું ઘરના ખૂણામાં લપાઈ જતો. મા મને નિશાળે જવા માટે સમજાવતી. તોય હું માનતો નહિ, એટલે એ મને મોટાભાઈની બીક બતાવીને કહેતી, ‘નિશાળે જા, નકર ધનાને બોલાવું.’

મોટાભાઈનું નામ સાંભળતાં, હું નિશાળે જતો. સૌથી મોટાભાઈ ધનજીભાઈ મારા ભણતરમાં રસ લેતા. તે વખતે તેઓ પણ વણતા અને મારી માને મદદરૂપ થતા. પાછળથી તેઓ અમારી વણકર સહકારી મંડળીના મંત્રી બન્યા. (૧૯૬૧થી—આજે પણ ચાલુ છે) બીજા મોટાભાઈ કેશવલાલ હું પાંચમા ધોરણમાં આવ્યો ત્યારે માંકણજ ગામેથી બદલી થઈને અમારા ગામમાં શિક્ષક તરીકે આવ્યા. મારા માથે મારી માની બીક નહોતી, તેટલી આ બે ભાઈઓની હતી. હું ભણવામાં પાછો પડું તે તેમને બિલકુલ પસંદ નહોતું. આમેય હું શરમાળ પ્રકૃતિનો છોકરો. ધનજીભાઈ સાથે વાત કરતાં શરમાળ ને કેશવલાલ તો અમારી શાળાના શિક્ષક એટલે અમારા સાહેબ, ભારે ધર્મસંકટ આવ્યું, નિશાળમાં કેશવલાલની ચાંપતી નજર ઘેર ધનજીભાઈ મારી ઊલટતપાસ લે. હું ઘરના ખૂણે એકલો રડ્યા કરું. મા મારી મનઃસ્થિતિ પામવા કોશિશ કરે. પણ એને બિચારીને શું સમજણ પડે? મોટાભાઈઓની મારા પરની જોહુકમી જોઈને એ તો માત્ર ઓશિયાળી થઈને જોયા કરે! એક દિવસે તો બધું પડતું મૂકીને હું માના સાડલામાં સંતાઈ ગયેલો. મા મને ઘણી વાર સમજાવતી ને કહેતી, ‘ધનો અનઅ કેશો તો તારો ભલા માટેઅ કેય છે. તું તો ભણીગણીનઅ મોટો બાલેટન થવાનો હોં!’

મા મને ભણવા માટે પોરસ ચઢાવતી. માની ભવિષ્યવાણી સાચી ઠેરવવા કે પછી કોઈ અગમ્ય કારણસર મને ત્યારથી ભણવામાં અણધારી રુચિ થઈ આવેલી, પછી તો હું નિયમિતપણે નિશાળે જતો થયેલો.

પછી હું ભણ્યો. નોકરીએ ચઢ્યો. પહેલાં માણાવદર અને પછી વેરાવળ. તે વર્ષો મા વિના કાઢવાં વસમાં થઈ પડ્યાં હતાં. હરહંમેશ મને મા યાદ આવ્યા કરતી. સોમનાથના મંદિરે રજાના દિવસે અમે પતિ-પત્ની ફરવા જતાં ત્યારે માને ખૂબ યાદ કરતાં. માને એકાદ વાર અહીં લાવવાની મારા મનમાં અંતરેચ્છા જાગેલી. ને એક દિવસે મારા અંતરની વાત ઘેર બેઠાં એ પામી ગઈ હોય તેમ સવારના પહોરમાં તેનું આગમન થયું. હું માની જ ના શક્યો. અમારા ગામના કાપડના ફેરિયાઓ સાથે એ વેરાવળ આવી હતી. તે પળો મારી જિંદગીની અમૂલ્ય પળો હતી. પછી તો અમે માને સોમનાથ, દ્વારકા, પોરબંદર, બેટદ્વારકા વગેરે સ્થળોએ ફેરવી હતી. જાણે હું એક વાત્સલ્યભાવને સાથે લઈને ફરતો હોઉં, તેવો ભાવ જાગેલો.

એક દિવસે વાતમાંથી વાત નીકળી ત્યારે મો હસતાં હસતાં કહેલું, ‘તું નાનો હતો ત્યારે મારો કેડો જ મૂકતો નહિ. જ્યાં જાઉં ત્યાં મારો હાડલો પકડીને ફર્યા કરતો. તેં તો મનઅ ખૂબ વખા પાડ્યા છે. એક દા’ડો તો તું મરી જાય તેવો માંદો પડેલો. તારી પાછળ અમે રાત’દાડો એક કર્યા’તાં. તનઅ લઈનઅ તો અમે ડોમ આલવા ગોરાદ જએલાં.’

આ વાત કહેતી વખતે માના મોં પર ઊઘડેલા વાત્સલ્યને જ હું જોઈ રહેલો. બાળકો માટે દરેક માની આ જ રીત હોઈ શકે નહિ! માના મોં પર મમતાનો વિસ્તરી રહેલો પૂર્ણસંતોષ જોઈને હું હરખાયો હતો. તે દિવસે ખાસ્સો સમજણો અને મોટો હતો છતાં હું મારી માના ખોળામાં સૂઈ ગયેલો. આજેય કોઈક વાર ઘેર જવાનું થાય છે ત્યારે લાડપૂર્વક માના ખોળામાં માથું મૂકીને પડી રહું છું. માની હેતાળ આંગળીઓ હળવે હળવે મમતાપૂર્વક ફરતી રહે, ને હું આંખો બંધ કરીને બધું ભૂલી નિર્વિકલ્પ થઈ પડ્યો રહું.

સાચું કહું? આજે પણ મને મારી માનો ખોળો ખુંદવાના અભરખા જાગ્યા છે!

વાર્તા-અનુવાદ

વારસો

મૂળ ઉડિયા વાર્તા : સુરેન્દ્ર મિશ્રા,

અંગ્રેજી પરથી અનુવાદ : બિપિન પટેલ

વર્ષો જતાં પલંગનો રંગ ઝાંખો પડી ગયો હતો. ગાદી તેલના ડાઘાવાળી અને કડક દેખાતી હતી. જોકે ઓરડો, પલંગ અને ગાદીએ આખા ઘરનું ગૌરવ જાળવી રાખ્યું હતું. પલંગ ત્રણેય પેઢીઓનો વારસો હતો. પિતાજી, દાદાજી અને પરદાદાજીને પેઢી દર પેઢી આ પલંગે સૂવાનું સુખ આપ્યું છે. તેથી જ્યારે મારા દાદાનું અવસાન થયું ત્યારે વારસાઈના વણલખ્યા કાયદા અનુસાર, મારા પિતાને એકે એક વસ્તુ સાથે ગાદી, પલંગ અને આ રૂમ મળ્યાં હતાં. મારો જન્મ થયો ત્યારે બા-બાપુ સાથે આ પલંગમાં જ હું સૂતો. પણ જ્યારે મારા નાના ભાઈ રવિનો જન્મ થયો ત્યારે મને એ રૂમમાંથી રવાના કરી દીધો. હું પહેલાં સૂતો તેમ હવે રવિ બા-બાપુની વચ્ચે સૂવા માંડ્યો. દરરોજ રાતે એ ગાદી ભીની કરતો. સવારે બાપુ ચિડાતા પણ મા ગાદી તડકે તપાવતી. તેમ છતાં રવિને પોતાની સાથે પલંગમાં જ સૂવા દેતાં. હું ઈર્ષ્યાથી સળગી જતો. મને એ ગાદીની બરાબર લત લાગી ગઈ હતી ત્યાં જ મને એ રૂમમાંથી કાઢ્યો.

મારા પછી રવિના નસીબનાં પણ એ જ લખ્યું હતું. જ્યારે અમારી નાની બહેન કુનીનો જન્મ થયો તે દિવસથી રવિને મારા રૂમમાં મારી સાથે સૂવું પડ્યું. ઘરમાં બીજું ગાદલું નહીં તેથી અમે બંને ભોંય પર બિછાવેલી સાદડી પર શેતરંજી પાથરીને સૂઈ રહેતા અને ગુપચુપ બા-બાપુજી અને કુની વિરુદ્ધ કાવતરાં ઘડતા. મને ખબર નથી કે શા માટે એ રૂમ, પલંગ અને ગાદી માટે હું આટલો ઘેલો હતો? પરંતુ કુની પણ જેવી સ્ટેજ મોટી થઈ કે એને પણ એ રૂમમાંથી ધકેલી દીધી.

અમે અમારા બાપાથી બીતા. એમને મોઢામોઢ કહેવાની મારી હિંમત નહોતી પણ એમના માટે પૂર્વગ્રહ બંધાઈ ગયો. એ નાની નાની વાતમાં માને તતડાવી નાખતા. અને છતાં, અમારાથી છુપાવીને મા એમને સ્વાદિષ્ટ વાનગીઓ આપી આવતી. જ્યારે પણ ઘરકામનાં વૈતરાંથી અને અમારામાંથી પરવારતી ત્યારે પિતા સાથે ગુસપુસ કરતી જોવા મળતી.

કુનીને લાગણીહીન થઈને એ રૂમમાંથી હાંકી કાઢ્યા પછી બા-બાપુ લાંબા ગાળા સુધી ત્યાં જ સૂઈ જતાં. અને અમે ત્રણેય ભાઈ-બહેન રાબેતા

મુજબ ભોંય પર પાથરેલી શેતરંજી પર સૂતાં. એવો સમય પણ આવ્યો જ્યારે માને પણ એ રૂમ છોડવો પડ્યો. હવે એ રૂમ, પલંગ અને ગાદી પર પિતાજી એકાધિકાર ભોગવતા.

જ્યારે અમે સમજણાં થયાં ત્યારે સમજાયું કે શા માટે અમને એ રૂમમાંથી હાંકી કાઢવામાં આવ્યાં હતાં. પરંતુ પિતાજી આખો રૂમ, ઘરનો એક માત્ર પલંગ અને આકર્ષક ગાદી એકલા જ ભોગવતા એ અન્યાય હું ક્યારેય સહન ન કરી શક્યો. લગભગ મહિને એકવાર પિતાજી ઘરનાં બધાંની બેઠક રાખતા. અમે બધાં એ રૂમમાં ભેગાં થતાં. પિતાજી એકલા જ પલંગ પર બેસતા અને મા સહિત અમે બધાં ભોંય પર બેસતાં, એ અમારા પર ગુસ્સે થતા, રાડો નાખતા, હુકમ છોડતા, સલાહ આપતા, આમ કરો ને તેમ ન કરોની સૂચના આપતા.

પણ સમય જતાં પિતાજીની સત્તા નબળી પડતી ગઈ. એકવાર રવિ ગાંજાના બે ચાર કશ લઈ નશામાં ધૂત થઈને ઘેર આવેલો. એથી પિતાજીએ એને ખખડાવ્યો ત્યારે રવિએ એમને મોઢે ચોપડાવી દીધી. પિતાજી ડઘાઈ ગયા. કુની ખુલ્લેઆમ એક મવાલી સાથે રખડતી જોવા મળી એ વાતે માએ એમની સાથે ઝઘડો માંડ્યો ત્યારે પણ એ ચૂપ રહ્યા. ઘર સખળ-ડખળ ચાલી રહ્યું હતું. ખાવા-પીવાની અને કપડાં-લત્તાંની વાતે વારંવાર ઝઘડા થતા. દિવસે દિવસે પિતાજી નબળા પડતા જતા હતા તે જોઈ મા અવારનવાર કુનીનાં લગ્નની વાતે ઝઘડતી રહેતી. આ બધા છતાં પિતાજી રૂમમાં જ ભરાઈ રહેતા. રાત-દિવસ એ પલંગમાં પડી રહેતા. આખો દિવસ એ પલંગમાં પડ્યા રહેતા એ મને ન ગમતું. મને ઝાંઝ ચડતી. કશું કરી શકતા નથી ને ઘરની બધી વસ્તુને લાલસાથી વળગી રહે છે એવું ચાલતું હશે?

એમના મૃત્યુના દિવસ સુધી પિતાજી એ પલંગ પર જ સૂતા હતા. જ્યારે એમનો અંતકાળ આવ્યો ત્યારે માએ આંસુ લૂછતાં લૂછતાં કહ્યું. તારા બાપુજીને ભોંય પર મૂકો. પછી માએ અમને સલાહ આપી, ‘તમે બધાં જાઓ અને જમી લો. જોજો પાછાં, પેટ ભરીને જમજો.’

જ્યારે પિતાજી અવસાન પામ્યા ત્યારે મારા સિવાય સહુ રડ્યાં. મને થયું, મારે પણ રડવું જોઈતું હતું, પણ ચોખ્ખે ચોખ્ખી વાત કરું તો મને રડવાનું મન જ ન થયું. શ્રાદ્ધવિધિના દસ દિવસ સુધી અશાંતિ અને અવ્યવસ્થાએ ઘરનો પીછો ન છોડ્યો.

જ્યારે બધાં સગાંસંબંધીઓ ગયાં ત્યારે માએ અમને ત્રણેયને બોલાવ્યાં. માએ મને કહ્યું, આજથી તું એ રૂમમાં સૂજે. હવે જ્યારે તારા બાપુ નથી રહ્યા ત્યારે ઘરનો બધો ભાર હવે તારે ઉપાડી લેવાનો છે.

આખો રૂમ ગંદો, ગોબરો દેખાતો હતો. ‘રૂમ ઝાપટીને ફર્શ ધોઈ નાંખ.’ મેં કુનીને સૂચના આપી.

રૂમ ચોખ્ખો થઈ ગયો પછી મેં ગાદી પરથી ચાદર કાઢી લીધી. ગાદી બહાર લઈ જઈને ઝાપટી કાઢી. ગાદી પર નવી ચાદર પાથરી. પિતાજીના મૃત્યુ પછીના દસ દિવસમાં જો ઊંઘ આવી હોય તો. અધૂરામાં પૂરું આખી જિંદગી મનોમન સ્વપ્ન સેવ્યું હતું એ હકીકત બનતાં તલસાટ રોક્યો રોકાતો નહોતો. તેથી મેં ગાઢ ઊંઘ માણી.

બપોર પછી મેં ઘરનાં સભ્યોની બેઠક બોલાવી. ઘરની આર્થિક સ્થિતિ કંગાળ થતી જતી હતી. ઘરને કેવી રીતે વ્યવસ્થિત ચલાવવું અને કોણે કયું કામ કરવું એ બાબતે મેં ટૂંકું પ્રવચન આપ્યું. રવિને એની નશાખોરી બાબતે મેં કડક સૂચના આપી. જેમ બને તેમ જલ્દી કમાવાનું શરૂ કરી કુટુંબને આર્થિક ટેકો કરવા મેં એને સલાહ આપી. મેં કુનીને પણ ચેતવણી આપી દીધી કે, ‘હવે જો પેલા રખડેલની સાથે જોવા મળી છે તો ખેર નથી. અત્યાર સુધી તેં જે કર્યું તે, પણ એક વાત સાંભળી લે, હવે તારી આવી હરકત સ્હેજ પણ નહીં ચલાવી લઉં.’ એમ યોખ્ખે યોખ્ખું સાંભળાવીને સભા બરખાસ્ત કરી. કુની અને રવિ ગયાં પછી મા મને ચેતવતી હોય એમ કાનમાં ગણગણી, ‘કુની પર સખત ચોંપ રાખજે. એણે પેલા મવાલી જોડે ભાગી જવાનું નક્કી કરી લીધું છે.’

રાત પડી ગઈ હતી અને રવિ હજુ આવ્યો ન હતો. મા ચિંતામાં પડી ગઈ. મને સખત ભૂખ લાગી હતી. પણ મારા વાલીપણાની આજે કસોટી હતી તેથી ભૂખે પેટે એના આવવાની રાહ જોતો રહ્યો. મા પણ ન જમી. ઘડિયાળનો કાંટો ટિક ટિક અગિયાર, બાર, એક... બે... ફરતો જતો હતો.

અને છેવટે મહાશય લથડતાં લથડતાં ઘરમાં પ્રવેશ્યા. હું ગુસ્સામાં ધ્રૂજવા લાગ્યો. મેં એના મોં પર જોસથી તમાચો માર્યો. એણે મને પણ ઠોકી અને એ નીચે પડી ગયો. માની ધીરજ ખૂટી ગઈ હું ડઘાઈ ગયો. રવિના મોંમાંથી અસહ્ય વાસ આવતી હતી. એણે ખૂબ ઢીંચ્યો હતો. ‘મારે જુદા થવું છે.’ એવી લવારી કરવા લાગ્યો.

પછી એ બધાં સૂઈ ગયાં. મેં ફરીથી પથારી ઝાપટી, લાઇટ બંધ કરી અને ઊંઘવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ મને ઊંઘ ન આવી. હું જ્યારે પથારીમાં પાસાં ઘસતો હતો ત્યારે મારી કોણી પર કંઈ ચટક્યું. પછી તો આખા શરીરે ચટકા ભરવા લાગ્યું. ચટકાવાળા ભાગ ખણીખણીને થાક્યો. પછી ઊભા થઈ લાઇટ ચાલુ કરી. આખા પલંગમાં માંકડ હતા. એક પછી એક માંકડને હું ચગદતો રહ્યો.

એવામાં મા પણ મને ખબર ન પડે તેમ અચાનક ત્યાં આવી ચડી. ‘તું હજુ સૂતો નથી?’ એણે પૂછ્યું. હું એની સામે જોઈ રહ્યો. એ રડતી હતી. પછી મારી આંખો પણ ભીની થઈ.

‘પલંગમાં ચોમેર માંકડ ઊભરાઈ રહ્યા છે.’ મેં કહ્યું ‘પિતાજી આ પલંગમાં કેવી રીતે સૂતા હશે?’

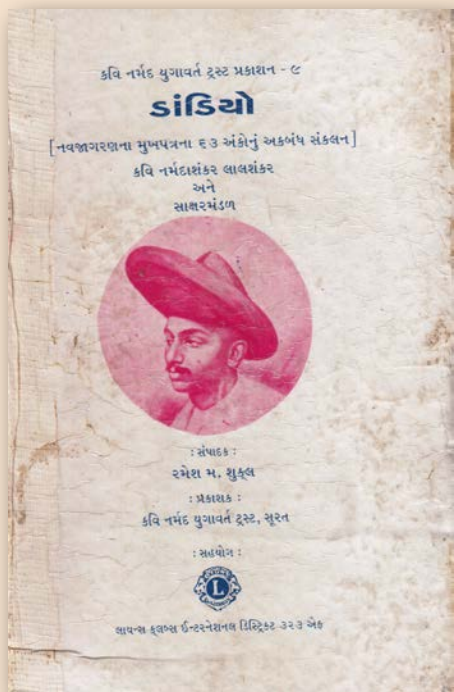
[Eng. Tr. Indian Literature, ૨૮૧, May June ૨૦૧૪]
[ગુજરાતી અનુવાદ ‘કથાવિવિધા’, સાહિત્ય અકાદેમી, દિલ્હી, ૨૦૧૮]

પત્રકારત્વ

[કવિ-નિબંધકાર નર્મદ (૧૮૩૩-૧૮૮૬)ની નિર્ભીક સુધારા-વિચારણાનું એક મહત્વનું પાસું તે એનું 'વિચાર-ચર્ચા' પત્ર ડાંડિયો. મુખ્યત્વે બુદ્ધિ વર્ધક સભામાં કરેલાં ભાષણો દ્વારા સુધારક-વિચારક તરીકેની એની પ્રવૃત્તિ ચાલતી હતી, પણ બુ.વ.સભા બંધ થતાં, સરખું વિચારતા મિત્રોની નાનકડી મંડળી ઊભી કરીને એણે ૧, સપ્ટેમ્બર ૧૮૬૪થી ડાંડિયો શરૂ કર્યું એ, વચ્ચે કેટલાક અંકોના વિરામ પછી ૧૮૬૮ સુધી પાક્ષિક તરીકે ચાલ્યું. ઓક્ટોબર ૧૮૬૮થી થોડોક વખત સાપ્તાહિક તરીકે ચલાવીને એને સન્ડે રિવ્યુમાં ભેળવી દેવાયું. રમેશ શુક્લે એનું ડેમી કદના ગ્રંથ રૂપે સંપાદન કર્યું છે એ ૬૦૦ જેટલાં પાનાંનું છે!

તેજાબી ટીકાની સાથે સ્વસ્થ ચર્ચાવિચારણા પણ એમાં ચાલતાં રહ્યાં. નર્મદના ગદ્યકાર તરીકેના વિકાસનું પણ એ વાહક બનેલું.

ડાંડિયો આરંભકાલીન પત્રકારત્વનું એક ઉજ્જવળ દૃષ્ટાંત છે.]

‘ડાંડિયો’-માંથી બે અંશો

નર્મદ (નર્મદાશંકર દવે)

* જોડણી મૂળ મુજબ રાખી છે. —સંપા.

૧

[ફોર્સ સાહેબને અંજલિ]

(અંક ૨૬; ૧૫મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૬૫)

ભાંગના ક્યારામાં કોઈ વખત તુલશીના છોડ ઉગી નીકલે છે. તેમ હાલ બે ત્રણ વર્ષ થયાં ઘણી ચવાયલી અને સઉની ડાઢે ચહડેલી "સીવિલ-સર્વિસ"માં પણ જુના ટોપીવાલાઓમાંના કોઈ બડા અચ્છા સાહેબો નીવડેલા છે. મોંસ્ત્યુઅર્ટ એલ્ફિન્સ્ટન, માલ્કમ આદી થઈ ગયા છે. તેમના નામ અજુ અમ્મર જ છે. લોકો પણ તેમના સ્મરણ કરે છે. તેવાજ મરનાર અલેક્ઝાંડર કી. ફોર્સ સાહેબ થયા. ફક્ત એમણે સાહેબી ભોગવી જાણી નથી. એમણે તો ગુજરાત જ પોતાનું વતન જાણ્યું છે. ગુજરાતીઓને ઉત્તેજન આપવા પરિશ્રમ લેવામાં બાકી રાખી નથી.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસૈટી એમનીજ જીભ હલવવે ઉભી થઈ'તી. થોડા દહાડા ઉપર ગુજરાતી ભાષામાં પુસ્તકો-જુના કે નવાનો વધારો કરવા માટે "ધી ગુજરાતી સોસૈટી" નું મંડાણ કર્યું હતું. કાઠિયાવાડ તથા સુરત આદી જગામાં રહીને લોકનું હીત સંપાદન કરવાને કાંઈ કાચું રાખ્યું નથી.

તેમજ 'બરા સાહેબ' થયા પછી બધું વિદ્યા પ્રકરણ સંબંધી ટોપલા તલે ઢાંકી મુક્યું ન હોતું. બળવાના હિંગામમાં "મુંબઈ કુવાર્ટરલી રીવ્યુ" માં આર્ટીકલો લખીને પોતાના વિચાર તે વખતના તપેલા અંગ્રેજોનાથી જુદા હતા તે બતાવ્યા હતા. "રાશમાળા" નામે ગ્રંથ અંગ્રેજીમાં પોતે છાપી પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. તેમાં ચિત્રો બધાં પોતાની જ કલમના હતાં. ન્યાયાધિશના હોદ્દામાં પણ ઘટીત માન મળ્યું છે.

સ્વભાવે ઘણા મીળનસાર કહેવાતા હતા. મનમાં ફોકિયત અને મ્હોટાઈ નોહતી. બધ્ધા લોકોની પ્રીતિ સંપાદન કરવી એજ એમનો પક્ષ હતો માટે એમનું નામ થાયજ એમાં નવાઈ નહી.

એવા મહા પુરુષોનો એકાએક પોતાની ફરજ બજાવતાં કાળ થવો એતો વિચારવું ઘણું બેદકારક છે. જે સખ્સે આટલો ગુજરાત અને ગુજરાતીઓ ઉપર ઉપકાર કર્યો છે, તેમનું નામ પ્રસિદ્ધ રાખવા માટે કાંઈ થવું જરૂર છે. ગુજરાતી કેટલાએક ગ્રંથકારોને તો ભોજસમાન આસરો એ સાહેબનો હતો, (તે બીચારા હવે અડવા થશે તે-પણ દળગીરીની વાત છે.) તેવા સખ્સોએ પ્રયત્ન કરવો જરૂર છે કે કાંઈ પણ તેમની ઈયાદદાસ્ત કાયમ રાખવા માટે એક સ્કોળરશિપ અપાય, ઈયા વાર્ષિક સારો ઈનામી નિબંધ લખાય એવું થાય: જોઈએ ગુજરાતીઓ કેવી બુજ જાણે છે!

૨

['જે મહારાજ'! તમારી અક્કલ ક્યાંહાં ગઈ?]

(પુસ્તક ૨જું, અંક ૩; ૧લી સપ્ટેમ્બર ૧૮૬૭)

જદુનાથજી મહારાજે હવે બુણો મુક્યોછે. મુંબઈમાં તો મહોડું દેખાડાતું નથી માટે ન્હાનું સરખું ગાંમડું એક શોધી કાઢાડેલું છે. જાણ્યુ કે સેહેરમાં તો લોકો આપણા કાળાં ધોળાં પાઈ ગયા છે ત્યાં તો શું નવું બતાવીએ માટે હાંશોટના ભાવી વૈષ્ણવોને બોધ કરવા માંડ્યો છે કે છોકરીઓ ભણાવો નહી. જદુનાથજી પ્હેલાં મુંબઈ પધાર્યા, ત્યારે મુંબઈમાં છોકરીની નીશાળ જોવા જઈને શુધારાવાળાને ટહાડા પાડ્યા હતા કે મહારાજ પણ શુધરેલા છે. સુરતમાં સંસ્કૃત પાઠશાળા વગૈરેના વેશ કાઢાડી ચુક્યા અને હવે હાંશોટ બાકી રહ્યું હતું!! 'જે મહારાજ'! તમારી અક્કલ ક્યાંહાં ગઈ? જે મહોડે પાન ચાવીએ તેજ મહોડે પાછળથી કોયળા ચવાય? પણ તમે તો શ્રી માહાપ્રભુના શાક્ષાત અવતાર એટલે તમારે તો કાંઈ નહીં; એક જનમનું પાપ બીજામાં ધોવાઈ નહીં જાય! સાક્ષાત ઈશ્વરના અવતારે આમ બે મહોડે બોલવું? એથી તમારા ભોળા ભાવીક શેવકો પણ તમારા નહીં થાય. કહેશે કે મહારાજ તો જુઠાછે માટે એમની શેવા કરીએ તો પાપમાં પડીયે! તમારામાં અક્કલ ન હોયતો બીજા પાસે વેચાતી લો! તમારા કહેવાથી છોકરીઓ કેટલી નહી ભણે? અને ભણશે તો તમને લાભ થશે. તમારે ચારીના પત્રો લખવાં ઠીક પડશે! વચ્ચે વરકટોની જરૂર નહી પડે. તમે જેમ પાઠશાળામાં શ્રીકૃષ્ણ તથા ગોપીની વાતોવનાની ચોપડીઓ દાખલ નોહોતી કરી; તેમ આ છોકરી ઓની નીશાળ કાઢી રાસલીલા, તથા રાસમંડળની વાતો વંચાવવી! નાણાં એકઠા કરી થોડા દાહાડા નીશાળ ચલાવવી; પછી બંધ કરી નાણા ખાઈ જવાં : એથી રૂડું બીજુ શું?

હાસ્યનિબંધ

સુપર પાવર

હરનિશ જાની

‘કૃષ્ણ ભગવાનની બાબરી અહીં ઉતારાઈ હતી.’ અમે મોટાં અંબાજી ગયાં હતાં ત્યારે મારા ભાણા લાલજીએ એ પવિત્ર સ્થાન બતાવ્યું. અંબાજી પાસે ગબ્બરનો પવિત્ર ડુંગર છે. તેના શિખર ઉપર માતાજીના મંદિર પાસે જ આ સ્થાન છે. ત્યાં મેં એક પવિત્ર બોર્ડ પણ જોયું. તે બોર્ડમાં જ્યાં કૃષ્ણ ભગવાનની બાબરી ઉતારાઈ હતી તે દિશા તરફ જવાનો એરો હતો. સાથે અમારાં માસી હતાં. તેમણે ભક્તિપૂર્વક તે બોર્ડને નમન કર્યું. મારા પગ નીચે કપાયેલા વાળના ગુચ્છ આવ્યા.

હું બોલ્યો, ‘માસી જુઓ, કૃષ્ણ ભગવાનના વાળ હજુ પડ્યા છે.’ માસીએ ગંભીરતાથી કહ્યું, ‘લોકો પોતાના છોકરાઓની બાબરી અહીં ઉતારવા આવે છે તેના વાળ છે.’

માસી થોડું ચિઠાઈને બોલ્યાં, ‘ભગવાન, આને શ્રદ્ધા રાખતાં શીખવ.’ આ તેમણે સાધુ-મહાત્માની લઢણમાં મૂર્તિને કહ્યું. જ્યારે આપણે બોલીએ અને મૂર્તિ સાંભળે અને શ્રદ્ધા કહેવાય અને જ્યારે મૂર્તિ બોલે અને આપણને સંભળાય અને ગાંડપણ કહેવાય. માસીની વાત ખરી હતી. આવા પ્રસંગે શ્રદ્ધા જરૂરી છે. ત્યાં દરેક જણ શ્રદ્ધાળુ હતું. મેં શ્રદ્ધાથી ભગવાનના વાળ જ્યાં સૌપ્રથમ વખતે ઉતરાવ્યા હતા ત્યાં નમન કર્યું. સૌ નમન કરતાં હતાં એટલે વાતમાં જરૂર કાંઈ માલ હશે. અટલાં બધાં શ્રદ્ધાળુ કાંઈ ખોટાં થોડાં હોય! મેં પણ નમન કર્યું. જાણે કોઈ હેરકટિંગ સલૂનના એરકન્ડિશન રૂમમાં નમસ્કાર કરતો હોઉં એટલા ભાવથી! ભગવાનના આશીર્વાદ મળે કે ન મળે પરંતુ માસી પર તો સારી ઇમ્પ્રેશન પડી કે અમેરિકામાં રહેવા છતાં ભાણામાં ભારતીય સંસ્કૃતિના થોડાઘણા અંશ બચ્યા છે.

અહીં બોર્ડ માર્યું છે એટલે ભગવાને વાળ કપાવ્યા જ હશે. ત્રણ હજાર વર્ષ પહેલાંનો બનાવ આપણે ત્યાં અકબંધ છે. ગોકુળથી અહીં વાળ કપાવવા આવવાનું કારણ શું હોઈ શકે? કદાચ યશોદામૈયાએ પોતાના લાલાની બાબરી ઉતારવાને બહાને ગુજરાતમાં કે રાજસ્થાનમાં ફરવા આવવાની ઇચ્છા રાખી હશે. અથવા તો તે વખતે અંબાજીના મંદિરમાં બાબરી ઉતરાવાની પ્રથા પહેલેથી હશે. એવી બાધા તે વખતે પણ લેવાતી હશે. સામે કાંઠે આવેલું મથુરા હજુ યાત્રાનું ધામ નહીં બન્યું હોય. ખરું પૂછો તો ઉત્તરમાં એવાં ઝાઝાં યાત્રાસ્થાનો નહોતાં બન્યાં. કારણ કે ખુદ ભગવાન જ નાના હતા. હજુ જાત જાતની લીલાઓ નહોતી આદરી. આખા ભારતવર્ષના લોકોનું ધ્યાન ખેંચાય એવા ચમત્કારો તેમણે હજુ નહોતા યોજ્યા. એક રીતે એમ કહેવાય કે અંબા માતાજીની ખ્યાતિ યશોદામૈયા અને નંદજી પાસે

ગોકુળમાં પહોંચી ગઈ હતી. ત્રણ હજાર વર્ષ પહેલાં ભગવાનના વાળ કપાયા એટલે એક વાત ચોક્કસ કે કાતરની ને અસ્ત્રાની શોધ થઈ ગઈ હશે. આપણે ત્યાં એડવાન્સ ટેકનોલોજી હતી અને આથી જ તલવાર અને તીરથી મહાભારત લડતાં ફાવ્યું.

યશોદામૈયાની અંબાજીમાં વાળ કપાવવાની વાત નંદજીને ન પણ ગમી હોય, કારણ કે કંસને જેમતેમ ઉલ્લુ બનાવીને અડધી રાતે જેલમાંથી નાસી યમુના પાર કરીને ઠેકાણે પડ્યા પછી ત્યાં પાછું ઘોડાઓ અને રથનો રસાલો લઈને સેંકડો જોજન જવું પડે. મહિનાઓની મુસાફરી કરવી પડે અને તે પણ દીકરાના વાળ કપાવવા જ! દીકરાનું પ્રથમ કેશકર્તન મોંઘું પડે. નંદજીએ આ બધી તકલીફ ઉઠાવી જ હશે. શ્રદ્ધાળુ લોકો ખોટી વાત થોડી કરે! અને કોઈ પચાસ વર્ષના ધર્મગુરુએ ત્રણ હજાર વર્ષના જૂના પ્રસંગને માન્ય રાખ્યો છે. કોઈ મહારાજનો રબર સ્ટેમ્પ જરૂરી હોય છે. નંદજી માટે દીકરાની બાબરી માટે અંબાજી આવવાનું થોડું અઘરું તો હતું. જો કોઈ માતાજીના આંગણામાં વાળ કપાવવા હોય તો ગોકુળની આજુબાજુ ઘણાં માતાજી છે અને ડુંગર પર વાળ કપાવવા હોય તો પાસે જ ગોવર્ધન પર્વત હતો. પરંતુ પત્નીના હુકમનો અનાદર કરવાની તેમની હિંમત ન પણ હોય. એટલે પ્રભુના વાળ અહીં કપાયા જ હોવા જોઈએ. નહીં તો આટલા બધા બુદ્ધિશાળી લોકો ત્રણ હજાર વર્ષથી રોજ અહીં આવે જ નહીં ને! કદાચ એમ પણ માન્યતા હોય કે જે બાળકની બાબરી અહીં ઉતારી હોય એને ટાલ ન પડે! કૃષ્ણ ભગવાને છેલ્લે સુધી વાળ હતા. જે હોય તે પરંતુ અંબાજીના ગબ્બર શિખર ઉપર કોઈ ખોટું બોર્ડ તો મારે જ નહીં ને! સિવાય કે તે એરિયામાં કોઈ બુદ્ધિશાળી કેશકર્તન કલાકાર રહેતો હોય.

નર્મદા પાસે રાજપીપળા અને ઝઘડિયા વચ્ચે કડિયો ડુંગર આવેલો છે. એ ડુંગરની તળેટીમાંથી જોઈએ તો શિખર ઉપર એક નાનકડું કાળું ટપકું દેખાય છે. જેમ જેમ ઉપર જઈએ તેમ તેમ તે મોટું થતું જાય છે. ઉપર જઈને જોઈએ તો ત્રીસ ચાલીસ માણસો બેસી શકે એવી ગુફા છે. હવે તમે માનો કે ન માનો, પરંતુ તેમાં હિડંબા રહેતી હતી. આ હિડંબા એટલે ભીમની રાક્ષસી પત્ની કે જેને ઘટોત્કચ નામે પુત્ર જન્મ્યો હતો. તે વીર હતો કારણ કે પ્રકાશ પિક્ચર્સે ‘વીર ઘટોત્કચ’ નામની ફિલ્મ બનાવી હતી. હિડંબા તે ગુફામાં રહેતી હશે એ વાત મારા માનવામાં આવી ગઈ. કારણ કે આટલે ઊંચે ગુફામાં રહેનાર રાક્ષસ જ હોઈ શકે. ગામના એક જાણકારે કહ્યું કે, તે આ ગુફામાં હીંચકા ખાતી હતી. આપણાથી સંશય તો થાય ના. ઉપરથી એ જાણકારે નીચે તરફ હાથ કરીને કહ્યું કે, ‘અહીં રાક્ષસી પ્રજા રહેતી હતી.’ મેં કહ્યું કે, ‘આ વાત અહીં બોલ્યા તો બોલ્યા પણ નીચે ન બોલતા. નીચે બધા રાક્ષસો પેન્ટ અને શર્ટ પહેરે છે.’ આટલે ઊંચે પણ ભાવુકો ગુફામાં દીવા કરે છે. મારા મોં પર ક્યાંય સંશયની ઝલક દેખાઈ હશે એટલે એમણે ચાલું રાખ્યું, ‘પાંડવો ગુપ્તવાસમાં ગયા હતા ત્યારે આ નર્મદા પટ પર આવ્યા હતા.’ મેં ખૂબ ભાવથી આંખો મીંચી. તેમણે કહ્યું, ‘તમે જ્યારે નર્મદા નદી પરનો બંધ જોવા જાઓ ત્યારે તમને એવા લોકો મળશે કે જેમણે અશ્વત્થામાને એની ખોપરીમાં ઠંડક પહોંચે એટલે દહીં મૂકવા માટે આપ્યું હોય.’ મારા મોઢા પરનું ચિહ્ન જોઈને તે બોલ્યા, ‘એ તો તમને ખબર છે ને કે અશ્વત્થામા જીવતો છે?’ ધન્ય ભારતભૂમિ અને ધન્ય એની સંસ્કૃતિ! તેમણે સમજાવ્યું કે અશ્વત્થામાને અમરત્વનું વરદાન હતું. એટલે એ મરે તેમ નહોતો. ભીમે ગુરુપુત્રની માથાની ચોટલી મૂળમાંથી ખેંચી કાઢી હતી. હવે તેને તે જગ્યાએ હજુ બળતરા થયા કરે છે. એટલે નર્મદા પટની આદિવાસી પ્રજાની પાસે દહીં માગવા જાય છે. તે તેની ખોપરીમાં ભરે છે. ‘તમને કેમ પાસે કેવડિયામાં કોઈક મળી આવશે.’ મેં પૂછ્યું, ‘ત્યાં બોર્ડ માર્યું છે?’ ચમત્કારોને પણ બોર્ડની આવશ્યકતા હોય છે. ‘ના હું, ત્યાં બોર્ડ નથી.’ આ ભાઈ ખરેખર જાણકાર હતા. એમને કદાચ તાજમહેલના આર્કિટેકનું નામ ખબર ન હોય, અજંતા-ઇલોરાના આર્ટિસ્ટનાં નામ પણ ન જાણતા હોય. જયપુરના હવામહેલની ડિઝાઇન કોની હતી તેની ખબર ન હોય. એવી

નકામી માહિતીની ખબર ભારતમાં કોઈને હોતી નથી અને એની ખબર રાખવી જરૂરી પણ નથી, કારણ કે તેમને હિંદુ અને અશ્વત્થામાની ખબર હોય છે. ધન્ય ભારતભૂમિ. અને ધન્ય તેની સંસ્કૃતિ! જતાં જતાં મેં તેમને કહ્યું, ‘મને એક વાતની ખબર છે, જેની તમને કદાચ ખબર ન હોય કે હિંદુઓએ પોતાના પુત્ર ઘટોત્કચની બાબરી ક્યાં ઉતારાવી હતી.’

અમે મધ્યપ્રદેશમાં સતના શહેર ગયા હતા. ત્યાંથી કાર રસ્તે ખજુરાહો જવાનું હતું. અમારા ગાઈડે ખજુરાહોનાં નગ્ન શિલ્પોથી પણ વધુ અદ્ભુત વસ્તુ બતાવી. શ્રી રામચંદ્રજીની પાદુકાઓ. હવે એ મંદિરમાં ભરતે સ્વયં આ પાદુકાઓ સાચવી અને રાખી હતી. રામજીનો કાળ તો કૃષ્ણથી પણ દોઢ બે હાજર વર્ષ જૂનો. જો કૃષ્ણ ભગવાનની બાબરીની જગ્યા મળતી હોય તો એક-બે હજાર વર્ષ આમ કે તેમ, રામજીની વસ્તુઓ પણ મળી શકે. આપણે હવે શંકા કરવાનું છોડી દીધું છે. રામ ભગવાન ચાંદીની પાવડીઓ પહેરતા હશે. આ ચાંદીની હતી. ભારેખમ હતી. ભગવાનને શું? એ પહેરે તો પાદુકાઓ હલકી ફૂલ બની જાય. મારું માનવું હતું કે ભરતે રામજીને પાદુકાઓ જ્યારે એ વનમાંથી પાછા આવ્યા હતા ત્યારે પાછી આપી દીધી હતી. કદાચ રામજીના ભક્તોએ એ પાદુકાઓ સાચવી રાખી હોય. આજથી પાંચસો હજાર વર્ષ પછી પણ ગાંધીબાપુનાં ચંપલ જોવા મળશે જ એ વાત જેટલી ચોક્કસ છે એટલી જ ચોક્કસ વાત રામજીની પાદુકાઓની છે. એક-બે હજાર વર્ષ આમ કે તેમ, શું ફેર પડે છે! બધું અમર રહી શકે. પાદુકાની આજુબાજુ મંદિર બંધાયું છે એટલે તે પાદુકાઓ ભગવાનની જ ગણાય ને! મંદિરના પૂજારીએ અમારી પાસે પ્રેમથી પૂજા કરાવી. પૂજા પછી તો મારો વિશ્વાસ વધી ગયો હતો. પત્નીએ એક હજાર અને એકની દક્ષિણા મૂકી. તેમ છતાં મારાં પત્નીના મોં પર થોડી ગૂંચવણ હતી. તેણે પૂજારીજીને પૂછ્યું, ‘અમે રામજીની પાદુકાઓ દક્ષિણમાં પણ જોઈ હતી તે કેવી? તે સાચી કે આ સાચી?’ પૂજારીને આ સવાલ હાજર લોકોએ પૂછ્યો હશે. તે જવાબ જાણતા હતા, ‘આ જ ખરી પાદુકાઓ અને તેની સાબિતી જો તમારે જોવી હોય તો તમને શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યનું સર્ટિફિકેટ બતાવીએ.’ મેં પત્નીને ધીરા અવાજે કહ્યું, ‘હવે આ સર્ટિફિકેટ શંકરાચાર્યજીએ ક્યાં છપાવ્યું હતું એમ ન પૂછવું. આ તો ૨૦૨૦ સુધીમાં ભારત આખા વિશ્વમાં સુપર પાવર બનવાનું છે તેની પૂર્વ તૈયારી છે.’

એક ડૉક્ટર મિત્ર અમેરિકાથી ભારત ફરવા ગયા હતા. તેમણે જણાવ્યું કે વૃંદાવનમાં એક વૃક્ષ ઉપર કૃષ્ણ ભગવાને લીલા કરી અને યમુનામાં નાહતી ગોપીઓનાં વસ્ત્રો ચોરી લીધાં હતાં તે આજે પણ એ કદમના વૃક્ષ પર લટકે છે. દર્શન કરવા જેવું છે. મેં તેમને જણાવ્યું કે મને સર નામું આપજો. હું પણ ત્યાં જઈશ. વૃક્ષ પરનાં વસ્ત્રોનાં દર્શન માટે નહીં પરંતુ કદાચ આજુબાજુ વસ્ત્રવિહીન કોઈ ગોપી ફરતી દેખાય તો તેનાં દર્શન કરવા.

આપણો દેશ સુપર પાવર કેમ ન બને! આપણા જેટલું આધ્યાત્મિક જ્ઞાન કયા દેશ પાસે છે? આપણા જેટલી જૂની સંસ્કૃતિ શોધી ન જડે. આપણી ક્રિકેટ ટીમને વર્લ્ડ ચેમ્પિયન આપણા ખેલાડીઓ નથી બનાવતા પરંતુ આપણાં હોમ હવન બનાવે છે. ઓસ્ટ્રેલિયા સામે જીતવા ગામેગામ પૂજાઓ અને હવનો કરવાં જરૂરી છે. વરુણદેવને ધુણાવો એટલે વરસાદ તૂટી પડે અને આપણી હારની બાજુ ડ્રોમાં પરિણમે. વરસાદ એ તો આપણો બારમો ખેલાડી છે. અને આ સેટેલાઈટના જમાનામાં ક્યારે વરસાદ પડશે એ પણ આ યજ્ઞો નક્કી કરી શકે છે. ક્રિકેટની મેચ જીતવા માટે કે વરસાદ પાડવા માટે આપણી પાસે વિજ્ઞાન ઉપરાંત જૂની સંસ્કૃતિ છે. આપણે તો વર્ષોથી સુપર પાવર જ છીએ. કોઈ આપણને ગણે કે ન ગણે, શું ફેર પડે છે?

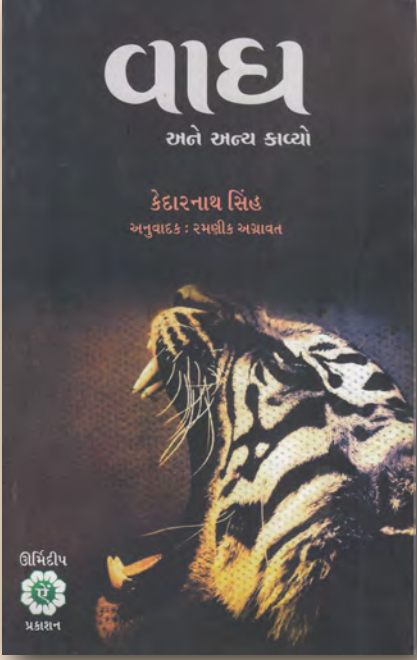
[સુશીલા, ૨૦૦૮]

કવિતા-અનુવાદ

વાઘ

કેદારનાથ સિંહ (હિન્દી), અનુ. રમણીક અગ્રાવત

ત્રણ
કથાઓથી ભરચક આ દેશમાં
હું પણ એક કથા છું
એક કથા છે વાઘ પણ
એથી કેટલીય વાર
જ્યારે એને છુપાવા મળતી નથી
કોઈ ઠીકઠાક જગ્યા
તો એ ધીરેથી ઊઠે છે
અને જઈને બેસી જાય છે
કોઈ કથાની આડશે
પછી ગમે તેટલો શોધો
ચાહે જંગલનું પાંદેપાંદ ફેંદી વળો

એ ક્યાંય મળતો નથી
બિચારો પાડો
સાંજથી સવાર સુધી
ચુપચાપ બંધાઈ રહે છે
એક પાતળી એવી જળની દોરીથી
અને વાઘ છે કે એને તરસ લાગતી જ નથી
કે એ આવતો જ નથી
કેટકેટલાય દિવસો સુધી
જળમાં ભૂલી ગયેલો
પોતાનો લાંબો શાનદાર પડછાયો જોવા
અને જ્યારે રાજા આવે છે
અને જંગલમાં થાય છે હાકો
અને તાકી લેવામાં આવે છે સઘળી બંદૂકો
એ તરફ
જ્યાં હોઈ શકે છે વાઘ
પણ સચ્ચાઈ એ છે કે એ સમયે વાઘ
ન અહીં હોય છે કે ત્યાં
એ પોતાના શિકારનું લોહી
પી લીધા પછી
આરામથી બેઠો હોય છે
કોઈ કથાની આડશે!

સામયિક

સંપાદક એટલે?

નૃસિંહ વિભાકર, કનુભાઈ જાની, જયંત કોઠારી

૧

હાજીમહમ્મદ – એ રસભીનો મજૂર...

એક સારું માસિક ફેટેહમંદીથી ચલાવવામાં આ રસ-સૂના પ્રાંતમાં કેટલી જહેમત ઉઠાવવી પડે છે તેનો ખરો ખ્યાલ હાજીમહમ્મદનું જીવન જાણ્યા વિના કદી આવવાનો નથી. એ રસભીનો મજૂર વીસમી સદી પાછળ કેટલી તનતોડ મહેનત કરી રહ્યો હતો તે તેના નિકટના સ્નેહીઓ જ જાણે છે. યૂરોપ-અમેરિકાનાં સારામાં સારાં ચિત્ર-માસિકોની બરોબરીમાં મૂકી શકાય એવું વીસમી સદીને બનાવવાનું તેનું વ્રત અજબ હતું. ગુજરાતના સારામાં સારા લેખકો પાસેથી લેખો મેળવવામાં તેની હૃદયકારક મીઠાશ અને સમજાવટ ઓર હતાં. એક વાર તમારા ઉપર હાજીએ નિશાન તાક્યું, પછી તમારી મગદૂર નહિ કે તમે છટકી જઈ શકો. તમારે ત્યાં હંમેશના બે ધક્કા ખાઈને પણ તમારી પાસે લખાવશે. તમે માથેરાન જશો તો તારથી તમને યાદ આપશે; વિષય માટે વસ્તુ મેળવવાનું બહાનું કહાડશે, તો એ વિષય ઉપર ઢગલાબંધ સાહિત્ય તમારા હાથમાં આવીને પડે એવી એ તજવીજ કરશે.

[‘હાજીમહમ્મદ સ્મારક ગ્રંથ’ : ૧૯૨૨]

નૃસિંહ વિભાકર

૨

સંપાદક એટલે આ-

બચુભાઈ એટલે માત્ર તંત્રી જ શું? તંત્રીઓ તો ક્યાં ઓછા છે? એક હાથે લખાણ લે, આંખ તળે કાઢે -ન કાઢે, ને પસંદગીનું મુદ્રણે પસાર કરાવી, બીજે હાથે સમાજને પકડાવી દે. આ તંત્રીઓ! આજે તંત્રીઓને હાથે-આંખે ‘કૃતિઓ’ પકડાવનારાનીયે પડાપડી છે ત્યાં તંત્રીઓને ક્યાં ઝાઝું કરવાનું રહે? બચુભાઈ તો લેખકને બરાબર ચકાસે-તપાસે; ના પાડતાંય એમનામાં રહેલા ગુણતત્ત્વને નુકસાન ન થાય એની કાળજી લે.

સ્વીકાર્યા પછી માત્ર નિયત સ્થાને ગોઠવણીનું કામ જ તંત્રીને ઘણુંખરું રહે – એમ નહિ; અહીં તો એ કૃતિના વાચને જે પ્રશ્નો જાગે એનો અભ્યાસ તંત્રી પોતે કરવા લાગે. ચર્ચા કરે. પત્રો લખે. વાંચે, લેખકનું ધ્યાન દોરે. તારવે. ચિત્રો-મથાળાં વગેરે વિચારે. તૈયાર કરવા જેવી જરૂરી નોંધો કરે. અને એમ કૃતિ છેલ્લો આકાર પામે.

નવા કવિનું તો ઝીણવટથી વાંચે, ને જવાબે. કોઈ પણ કૃતિ બે-વાર વાચન વિનાની પાછી કરાઈ નથી કે લેવાઈ નથી. બચુભાઈ જાણે કવિતાને રીતસર સેવે! (કૃતિ સ્વીકારાયા પછી પ્રગટતાં પણ, એટલે જ વાર લાગે.) એમણે સ્વીકારેલી કરતાં વણસ્વીકારેલી કવિતાનું પ્રમાણ સેંકડોગણું હશે! કોઈ કાવ્યપ્રેમીએ સર્જાતી કવિતાને આટલી ધીરજથી, આટલો સમય ફાળવીને, આટલી ચાહીચાહીને આટલા શ્રમપૂર્વક નહિ જ વાંચી હોય! અજોડ એમનો કાવ્યાનુરાગ. એક વાર હસતાં હસતાં કહે. ‘આ મારા વાળ ધોળા થઈ ગયા હોય તો તે ‘કુમાર’થી નહિ, કવિતાથી.’

બચુભાઈ ‘સાહિત્યકાર’ નહોતા, પણ એમના વિનાનું સાહિત્યક્ષેત્ર કલ્પવું મુશ્કેલ છે! સાહિત્યકાર ન હોવા છતાં સાહિત્યનો ઈતિહાસ રચવામાં-કવિઓ, ચિત્રકારો, લલિત નિબંધકારો આપીને, સાહિત્યની સૃષ્ટિ સમગ્ર પર આંખ રાખતા રહીને, કલમથી નહિ, આંખથી વ્યાપનાર આવા કેટલા? રણજિતરામ... હાજમહમ્મદ...પછી? આ. સાહિત્યકાર નહિ છતાં સવાઈ સાહિત્યકાર!

[કુમાર, ઓક્ટો.-નવે. ૧૯૮૧]

કનુભાઈ જાની

૩

સંપાદકની પ્રતિજ્ઞાનું શું?

આમાં એક ઘટના ઘટી તે સંપાદક તરીકેની જવાબદારીના મારા ખ્યાલને સંદર્ભે ખાસ નોંધવી જોઈએ. ૧૯૬૪ની ઉનાળાની રજાઓમાં હું રાજકોટ જતો હતો ત્યારે યશવંતભાઈએ પ્રસ્તાવ મૂક્યો કે રસિકલાલ પરીખ ન્હાનાલાલ જયંતીનું વ્યાખ્યાન આપવાના છે તે આપણે પરબના અંક તરીકે મૂકીએ. લેખ તો એમના હાથમાં નહોતો એટલે એમણે પૂછ્યું કે આવે એટલે તમને જોવા મોકલું? મેં કહ્યું હા, સમય હોય તો મોકલશો. પણ પછી તો એ અંક છપાયેલો જ છેક ઓક્ટોબર માસમાં બાલાસિનોરના જ્ઞાનસત્રમાં મારા હાથમાં આવ્યો. રઘુવીરે ટકોર કરી કે જયંતભાઈએ લેખ આ અંકમાં જ જોયો હશે અને હું પણ લેખ જોઈને ચોંક્યો. મારે યશવંતભાઈને કહેવાનું થયું કે આ ૯૪ પાનાંના લેખમાં ચાર પાનાં જ વિવેચનનાં છે, બાકી તો લાંબાલાંબા ઉતારા અને સામાન્ય નિરીક્ષણ જ છે. લેખ મને જોવા મળ્યો હોત તો હું એ પરબમાં છાપવા કબૂલ ન થાત. યશવંતભાઈએ કહ્યું કે

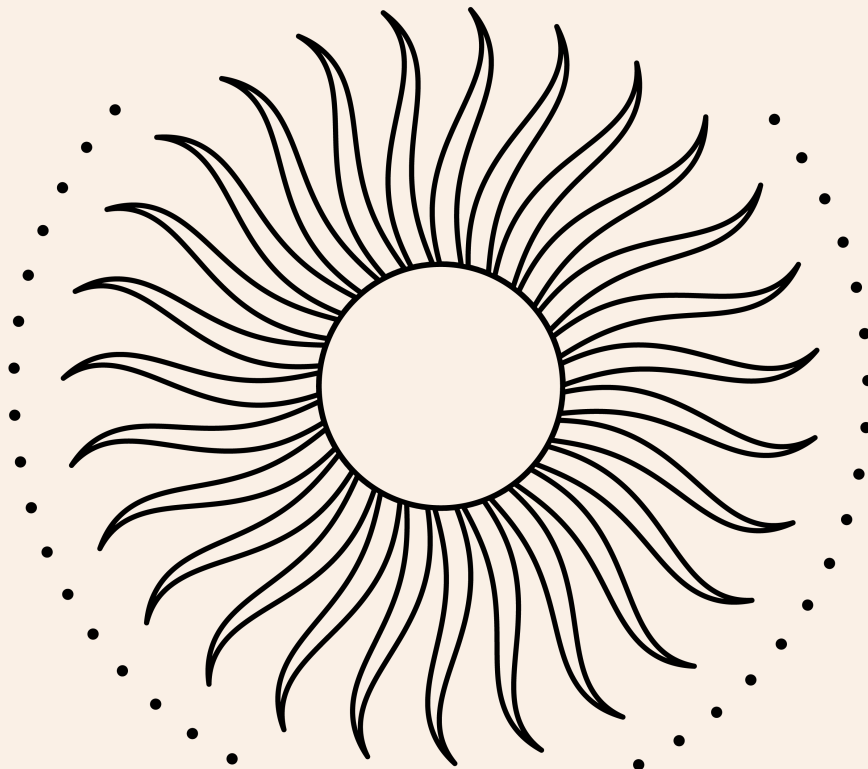
રસિકભાઈ પ્રતિષ્ઠિત છે અને હું માનું છું કે પ્રતિષ્ઠિતોએ પોતે પોતાની પ્રતિષ્ઠા સાચવવાની હોય છે. મેં યશવંતભાઈને સવાલ કર્યો કે સંપાદકની પ્રતિષ્ઠાનું શું?

સંપાદક એ માત્ર ટપાલી હોય – આવેલા લેખોને પ્રેસમાં પહોંચાડનાર હોય એ હું કદી સ્વીકારી શક્યો નથી. એ જવાબદારીપૂર્વક પસંદગીઓ કરે, ઉત્તમ લેખો માટે પ્રયાસો કરે, અને આવેલા લેખોમાં જરૂર જણાય ત્યાં કાંટછાંટ કરે, એને રજૂઆત અને ભાષાની દૃષ્ટિએ મઠારે, એને વધારે અસરકારક બનાવીને મૂકે. પશ્ચિમના દેશોમાં તો સામયિકોના લેખો જ નહીં, પરંતુ ખાનગી પ્રકાશકો દ્વારા પ્રકાશિત ગ્રંથો પણ આવી પ્રક્રિયામાંથી પસાર થયેલા હોય છે – મોટા ગણાતા લેખકોના ગ્રંથો પણ. આપણે ત્યાં આ વાત ખાસ સ્વીકારાઈ નથી. લેખકો એમ માને છે કે પોતાના લખાણમાં કંઈ ફેરફાર ન થઈ શકે, એમ થાય તો પોતાને લખતાં ન આવડ્યું એમ ગણાય. ને સંપાદક પણ આવો શ્રમ શા માટે ઉઠાવે? એને એનું બીજું કોઈ વળતર તો હોતું નથી, કદાચ અળખામણા બનવાનું થાય. ‘પરબ’માં મેં આવું સંપાદનકર્મ કરવાનું રાખેલું. ભાષાભિવ્યક્તિના દોષો દૂર કરવાની જ નહીં, પરંતુ સંક્ષેપીકરણની અને મુદ્દાઓની હેરફેર કરી વિચારપ્રવાહને વધુ તાર્કિક બનાવવાની પણ પ્રક્રિયા કરેલી. અલબત્ત, લેખકો વિશ્વાસ મૂકે તો જ આ થઈ શકે અને એ બાબતમાં હું સદ્ભાગી હતો. લેખનું સંશોધન કરવા જતાં ક્યાંક સરતચૂક થઈ જવાનો પણ સંભવ ખરો. એક લેખમાં લેખકને થોડું અનભિપ્રેત એવું શીર્ષક મારાથી મુકાઈ ગયેલું – પણ લેખકે એ ઉદારતાથી નભાવી લીધું. એકંદરે એમના લેખને લાભ થતો હતો એ તે જોઈ શક્યા હોય જ.

[પ્રત્યક્ષ, સંપાદક-વિશેષાંક, ૧૯૯૫]

જયંત કોઠારી

[‘બુંદબુંદની સૂરત નિરાલી’, સંપા. રમણ સોની, કિશોર વ્યાસ, ૨૦૦૯-માંથી]

‘એકત્ર’નો ગ્રંથ-ગુલાલ

અનુઆધુનિક ગુજરાતી વાર્તાસંપદા શ્રેણી

શ્રેણી સંપાદન: મણિલાલ હ. પટેલ

વી-ગ્રંથ

‘એકત્ર’ના વી-ગ્રંથોમાં અમે પુસ્તકની માત્ર સામગ્રી(Text) જ પ્રગટ કરવાને બદલે વાચકને એમાં યોગ્ય રીતે પ્રવેશ કરાવીએ છીએ. શરૂઆતમાં પુસ્તકનું સચિત્ર આવરણ (cover) તેમજ લેખકનો ફોટોગ્રાફ, અને એ પછી લેખક અને પુસ્તકના ટૂંકા, સરળ પરિચયો પણ મૂકીએ છીએ – જેથી વાચક માટે એ રસપ્રદ બની રહે.

છેલ્લાં એકસો વર્ષની ગુજરાતી વાર્તામાંથી પસાર થનારને સંતોષ સાથે ગૌરવ લેવાનું મન થાય એવી આપણી વાર્તાસંપદા છે. આ પૂર્વે આપણે એકત્ર ફાઉન્ડેશન દ્વારા ગુજરાતીના પોણા બસોથી વધુ વાર્તાકારોની પ્રતિનિધિરૂપ બસો નેવુંથી વધુ વાર્તાઓ ઓનલાઇન મૂકી છે. એમાં પણ નવી વાર્તાઓ ઉમેરાતી રહે છે.

આ નવા પ્રકલ્પમાં આપણે ૧૯૮૦થી ૨૦૧૫ સુધીના કેટલાંક મહત્વના વાર્તાકારોની પ્રતિનિધિરૂપ – આઠથી દશ વાર્તાઓ – આસ્વાદલેખ સાથે – સમાવી લેવાનું સ્વીકાર્યું છે. ગુજરાતી વાર્તાનો આ ઘણો મહત્વનો અને સમૃદ્ધ તબક્કો છે. આ ગાળામાં આપણને વીસથી વધુ વાર્તાકારો મળ્યા છે. એમાંથી અહીં હાલ અગિયાર વાર્તાકારોની વાર્તાઓ અલગ અલગ સંપાદન રૂપે મૂકી છે. જે તે સંપાદકે વાર્તાઓની સમીક્ષાત્મક નોંધ કરીને વિશેષો દર્શાવ્યા છે.

આ પ્રકલ્પમાં આટલા સંચયો છે :

વાર્તાકાર	સંપાદક
૧. હિમાંશી શેલત	શરીફા વીજળીવાળા
૨. માય ડિયર જયુ	ગિરીશ ચૌધરી
૩. મોહન પરમાર	નરેશ વાઘેલા
૪. વીનેશ અંતાણી	દર્શના ધોળકિયા
૫. મણિલાલ હ. પટેલ	અજય રાવલ
૬. પ્રવીણસિંહ ચાવડા	નરેશ શુક્લ
૭. કિરીટ દૂધાત	બિપિન પટેલ
૮. બિપિન પટેલ	કિરીટ દૂધાત
૯. મનોહર ત્રિવેદી	મીનળ દવે
૧૦. ધરમાભાઈ શ્રીમાળી	પ્રભુદાસ પટેલ
૧૧. પન્ના ત્રિવેદી	સંધ્યા ભટ્ટ

વાંચો: અનુઆધુનિક ગુજરાતી વાર્તાસંપદા શ્રેણી

Introduction

In 1929, Gujarat Vidyapith published its first edition of સાર્થ ગુજરાતી જોડણીકોશ, the Gujarati comprehensive dictionary. In the preface, Gandhiji wrote, “હવે પછી કોઈને સ્વેચ્છાએ જોડણી કરવાનો અધિકાર નથી”. This was the beginning of a new epoch for Gujarati.

In the early eighteenth century, people on the Indian subcontinent spoke many more dialects than are spoken today. Most dialects, including Gujarati, did not qualify as “language” because they lacked definitive dictionary and formal grammar. At that time, written materials consisted only of manuscripts. With the introduction of the printing press, publishers of Gujarati books offered books in quantities never imaginable before. This formalized Gujarati as a one of the official languages of India, in a time where many other dialects did not make the technological transition and thus are now endangered or even extinct.

Now, in the 21st century, we are experiencing another such tectonic shift, a move from paper book to digital. We feel that any language that does not make this transition will be in danger of becoming extinct by 2050. However, communities that choose to participate in this digital revolution are at a great advantage, as ubiquitous accessibility becomes common.

Every electronic device – from mobile phones to automobiles — will hold literature in the digital form and it will be accessible to people worldwide.

Mission

“Preserve and spread Gujarati literature through digitization”

In the Western world, a similar successful effort, Project Gutenberg, created over 40,000 free books in digital format and was instrumental in making e-Book reader ubiquitous. Instantly, thousands of books from Shakespeare to Agatha Christie became available to eBook readers at no charge. Over 1,000 million downloads of free ebooks have already occurred. Once Gujarati books are digital, they will be instantly available on eBook readers and readable via Kindle, iPad, Android tablets and smart phones. In the digital form they will be fully searchable with any search engine.

Accomplishments

In a very short time, Ekatra picked up pace and involved numerous volunteers from across the world:

- Registered Ekatra Foundation as US not-for-profit organization

- Designed and test creation of ebook using both soft copy and physical books.
- Became the first entity to offer true digital Gujarati ebooks for free on the web, Kindle, iPad, Android tablets, Android smart phones, iPhone and regular computers.
- Built ebook conversion process. Ekatra created/obtained tools to convert proprietary fonts into Unicode, obtained access to Gujarati OCR, established standard ePUB template and created ePUB formatting guide to achieve efficient repeatable scalable process.
- Designed Ekatra Website and offer first 25 free books. Converted total of 50 books.
- Formed literary committee and selected 86 books for conversion. Received permission to convert 20 books.
- Received permission to offer over 50 books published by Lok-Milap Trust.
- Published 8 issues of bimonthly Gujarati e-digest, સંચયન.
- Established communication with leading Gujarati not-for-profit organizations including Gujarat Vidyapith, Gujarati Sahitya Parishad, Forbes Gujarati Sabha, Lok-Milap Trust and Gujarati branch of Wikipedia (વિકિસ્રોત).

Goals

- Establish Ekatra as the premier online Gujarati literature digital library.
- Offer 200 free ebooks on Ekatra’s website.
- Offer the same on leading bookstores including Amazon, iBookstore, smashword.com and Flipkart.
- Publish 6 issues of સંચયન. Create awareness of the available Gujarati literary resources.
- Expand volunteer organization to support book conversion and proof reading tasks.
- Collaborate and share knowledge about digital books with other non-for-profit so they can also offer free digital books.

Get Involved

While our volunteers are working on all fronts, we are seeking help with the following:

- Sourcing of selected books in physical or PDF form.
- Proofreading of OCR content
- Assistance in creating local Ekatra volunteer community

Contact

Rajesh Mashruwala | mashru@ekatrafoundation.org
Atul Raval | atulraval@ekatrafoundation.org

Ekatra Foundation is a not for profit organization exempt under section 501(c)(3).

It's Federal ID is 46-2153818.

Public Charity Status: 509(a)(1) & 170(b)(1)(A)(vi) • Effective Date of Exemption: April 24, 2013.